

Втікач із Бригідок
Андрій Анатолійович Кокотюха

Ретророман

Львів, осінь 1916 року. Героя війни, українського січового стрільця Захара Ладного підозрюють у вбивстві через ревності. Його взяли під варту і тримають у тюрмі Бригідки. Звинувачення кидає тінь на всіх добровольців. Захистивши стрільця, Климентій Кошовий може врятувати честь Легіону. І хоча Клим через війну покинув адвокатську практику, він погоджується спробувати. Далі події розвиваються стрімко: Ладний робить відчайдушну спробу втекти з в'язниці, взявши Кошового в заручники. Почавши приватне розслідування, Клим і його друг Йозеф Шацький знову занурюються в світ криміналу, де вже наново поділили владу, ближче знайомляться з січовими стрільцями та стикаються з хитрощами російських шпигунів. А розбрат, який таємний ворог сіє довкола, вперше ставить під загрозу кохання українця Кошового і полячки Магди Богданович...

Андрій Вікторович Кокотюха

Втікач із Бригідок

Окрема подяка

Міській адміністрації Львова та особисто Андрієві Садовому -

за всебічну підтримку та гостинність.

Львів, жовтень 1916 року,

«Приют для хворих і виздоровців УСС», вулиця Петра Скарги[1 - «Приют для хворих і виздоровців УСС», вулиця Петра Скарги – заснований 1914 року у Львові для потреб Львівської станиці Легіону Українських Січових Стрільців під керівництвом отамана

Михайла Волошина. Містився у великому будинку, нинішня назва вулиці – імені Пирогова.]

«Я зроблю це, і вже ніхто мене не зупинить...»

Написавши речення, Захар відкинувся на вигнуту спинку рипучого віденського стільця. З такої відстані, ще й при тьмяному світлі газової лампи, він уже не міг читати. Хоча вважався в полку одним із кращих, якщо не кращим стрільцем. Після бою при Стрипі,[2 - У липні 1915 року легіонери УСС спільно та підрозділи австрійської армії зайняли позицію вздовж річки Стрипа, що на Тернопільщині. Підрозділи мали завдання не пропустити царську армію до Бережан. Наступ росіян почався в вересні, вони прорвали фронт, змусили супротивника відступити. Січові стрільці стояли в резерві, і 31 жовтня вони змогли зупинити наступ та перейти в контрнаступ. Бій вважається наймасштабнішим у історії УСС.] коли сотня закріпилася на здобутих позиціях, а в донесеннях командири навипередки рапортували – росіян зупинено, про Ладного ходили спершу чутки, потім – легенди. Січовик не спростовував нічого, хай говорять що хочуть. Чим фантастичнішими будуть історії, тим швидше їх дізнаються у Львові.

Це потішить Оксану: чоловік – герой.

Оксана.

Викинути її з голови Захарові не вдавалося, що б не робив. Навіть пити почав тут, у притулку, хоч пиятики не віталися. Та героя не чіпали скільки могли. Його сумну історію тут знали всі, включаючи пані Косакевичеву,[3 - Ольга Косакевичева, в описаний час – управителька Приюту.] тому обмежувалися виховними розмовами, і то ними не набридали. Згодом, коли заливатися до нестями набридло самому, Ладний дізнався – управителька наказала не звертати на нього уваги. Пояснивши свою тактику: «Хлоп дорослий. На війні знав, що має робити. Напевне, й тепер робить що має. Дайте час, оклигає, усе минеться».

Наче у воду гляділа, хоч не до кінця вгадала.

Захар оклигав, привів себе в порядок й знову виглядав, мов намальований. Проте нічого не минулося. Спробував інший спосіб – порадили колеги, які пережили те саме. Але повії теж не послабили біль. Навпаки, після полегшень накочувала огида. Вояк, котрий годував вошей в окопах та вибирався з бою по розірваних снарядами частинах тіл бойових побратимів, не міг пояснити собі її природи.

Коли знудило вперше, просто на несвіже, просякнуте чужими секретами простирадло, чорнява, з маленькими грудями дівуля сахнулася. Потім – істерично зареготала, вирішивши: черговий п'яний. Без кількох таких полюбовників не минає робочого тижня, ото б натовкти їх у власну гидоту писками, мов цуценят... Дівка не стрималася, вилила на нього весь накопичений гнів. Ладний незграбно вдягнувся, кинув, не дивлячись на сильно намальоване лице, гроші на стіл, швидко пішов геть, ледь стримавшись, аби не залити ганьбу й сором у найближчому барі.

Але пережитий тоді сором не прогнав болю.

«Я тримався довго. Хотів відтягнути це рішення, думав – усе минеться. Пробачте, побратими, ваш герой виявився слабким. Бо витерпіти можу все, окрім зради. Є лише один спосіб позбавити себе болю – постріл».

Написавши махом ще кілька речень, Захар зупинився, аби перечитати. Виклад думок на папері давався йому нелегко, краще вголос сказати. Проте за час, що минув, Ладний переконався: навіть палкі й щирі слова нічого не означають. Здавалося, замерзають на крижинки під холодним поглядом тієї, заради якої хотів лишитися живим у військовому пеклі, під кулями, гранатами й снарядами.

Вставши з-за хисткого столу, Захар підійшов до вікна, закурив. Вид із його маленької кімнатки відповідав настрою: сіра глуха стіна. Чим далі у вересень, тим коротшими ставали дні, тож по шостій уже повільно насувалися сутінки. Нині зранку бризнув рідкий дощик, потім місто огорнула мряка, по обіді Львів став імлистим.

На людях Ладний тримався так, ніби тут, у стрілецькому притулку, нарешті знайшов спокій. Насправді самотність обтяжувала. Раніше, весною, розраду знаходив у візитах до доктора Франка.[4 - Франко Іван Якович (1856–1916) – класик української літератури, поет, прозаїк, публіцист, перекладач. Останні роки провів у Приюті на вул. Скарги, де йому виділили окрему кімнату.] Власне, з газетярами Захара познайомив сам Іван Якович, ще й за незвичних для стрільця обставин: охоплений тугою, не знаючи, чим себе зайняти, Ладний почав писати вірші.

Раніше не відчував такого потягу, бо захоплювався природничими науками, до війни вивчав хімію і записався в легіон,[5 - Легіон УСС (Українських Січових Стрільців), добровольче збройне формування у складі австро-угорської армії, сформоване за національною ознакою 6 серпня 1914 року. Проіснував до січня 1919 року, після чого був переформований та ввійшов до складу Української Галицької Армії (УГА).] залишивши навчання. Деякі його студентські товариші багато читали й самі бавилися римуванням

рядків, Захар навіть кепкував із них, щоправда – по-доброму, швидше від нерозуміння. Будучи від народження раціональним, не розумів сенсу поетичних вправ. Хоча коли в його житті з'явилася Оксана, вирішив привернути її увагу в такий самий спосіб, як це робили однокашники: присвятити вірша. Хай недолугого, неоковирного, простого й примітивного. Знав – дівчатам це чомусь подобається.

Аби не морочитися, запросив на пиво старшого приятеля, інженера Олесь Косацького, котрий ще тоді хвалився: його поезії читав сам Франко й навіть рекомендував кілька з них до публікації. Косацький погодився написати простенького любовного віршика, якого Ладний прочитає в потрібний момент Оксані як свого. Ще сказав дивне: «Та ти, друже, в нас просто Сірано! [6 - Еркюль Сірано де Бержерак (1619–1655) – французький драматург, поет, прозаїк, філософ, гвардієць. Став прототипом героя п'єси Едмона де Ростана «Сірано де Бержерак». За сюжетом, завзятий дуелянт мав кумедну зовнішність і міг освідчитися коханій тільки тоді, коли писав вірші для закоханого в неї товариша. Той видавав їх за свої, змігши в такий спосіб домогтися взаємності в той час, коли справжній автор лишався в тіні.]» Тоді Захар не потрудився дізнатися, що малося на увазі. Відмахнувся: «Та називай, як хочеш, тільки напиши гарно», – й замовив обом ще пива.

Вийшло трохи не так, як планував, але пішло на краще. «Свою» поезію Ладний вчив напам'ять цілу ніч, ворочаючись на ліжку, повторив перед побаченням, приніс Оксані квіти, а коли вона торкнулася губами його щоки на знак вдячності – забув усе й відразу. Коли наважився – переплутав усі слова, починав кілька разів із початку, чим неабияк розвеселив дівчину: «Оце так поет! Власного вірша не згадає!» Плюнув, признався. Це потішило Оксану ще більше, й вона знову згадала про Сірано, спонукавши Захара тим самим нарешті прочитати комедію Ростана. Потім вона вперше дозволила поцілувати себе в губи, невміло, але міцно, а трохи згодом попросила якимось при нагоді познайомити з автором.

Тепер Захар Ладний збирався вбити Олесь Косацького.

«Переді мною досі стоїть брудне, перекошене лице нашого вістуну Зенека. Не можу згадати його прізвища й до цього часу гнав від себе думку: так, я вбивця, я забрав життя у свого ровесника. Зенек лежав у дні окопу, на спині, його руки судомно пхали назад вивалені з живота кишки. Так, ніби він міг притримати рану за краї, мов розпанахану свитку, а потім встати й піти далі від пекла. Я гукав санітарів, але мене не чули – я сам себе не чув посеред вибухів, довкола здіймалися фонтани землі й будь-якої миті снаряд міг накрити шанець, у якому ми лишалися двоє живих. Потім я хотів витягнути Зенека, перед тим спробував допомогти, засунути тельбухи назад своїми руками. Але вістун раптом зупинив мене, міцно схопив за кисть правиці, чітко промовив: ні, добий. Коли завагався, Зенек вичавив із себе: Христа ради, болить. Я відступив і стрельнув упритул, навівши цівку на голову – бо завжди цілив туди москалям, так напевне. Тоді я позбавив

Зенека болю, який бачив та відчував. Залишив тіло, вибрався з окопу, побіг, а позаду його накрило снарядом, не лишивши від тіла нічого. Почекай я трохи – такою була б і моя доля. Тепер розумію – від болю може позбавити постріл упритул. Жорстоко, та правдиво».

Це Ладний написав, повернувшись за стіл, але не сідаючи – нахилився й водив пером швидко, немов боячись втратити думку. Завершивши абзац, випростався й перевів подих. Так, у нього виходить, він має ще й такий талант.

Заримовані весною рядки Захар наважився показати докторові Франку. Той прийняв поблажливо, похвалив за щирість, завважив – то є головне для всякого, хто хоче писати. Більше нічого не сказав, порадив не зупинятися, а там уже час покаже, чи потрібна стрільцеві поезія. Ладний подякував і вже хотів іти, аби не набридати хворому, коли в двері його кімнатки постукали. Отримавши дозвіл, зайшли трое, Франко попросив його лишитися й представив: «Рекомендую, панове. Той самий Захар Ладний». Почувши у відповідь – та знаємо нашого героя, посміхнувся: «Не все. Тут перед вами народжується ще один стрілецький поет. Війна розбудила музу, хіба ні, Осипе?»

Так Захар познайомився ближче з підхорунжим Назаруком,[7 - Назарук Осип Тадейович (1883–1940) – український громадський діяч, політик, письменник, публіцист. У описаний час – легіонер УСС, літописець, керівник Пресової квартири.] чіі публікації були популярними серед легіонерів, й іншими з Пресової квартири.[8 - Допоміжна культурна і просвітницька структура, створена 1914 року для популяризації Легіону, а також збору, поширення та збереження інформації про УСС.] Згодом газетярі, не лише звідти, почали вчашати до Ладного, а Назарук зявся написати про нього не лише нарис для «Шляхів».[9 - Щомісячний журнал, заснований за ініціативою Пресової квартири, публікував нариси, документальні та публіцистичні статті.] а й зробити героєм художнього твору. Після похорону доктора Франка стрільця якийсь час не займали. Коли січовиків почали тіснити на Лисоні[10 - Запеклі бої на горі Лисоня біля Бережан між російською армією з одного боку та полком українських січових стрільців і австро-угорськими бойовими загонами – з іншого. Відбулись у серпні-вересні 1916 року. У ході битви полк УСС втратив більшість свого складу, проте виконав своє завдання – зупинив наступ російських військ на Бережани, завдавши їм важких втрат.] й дістатися на передову стало неможливим, газетярі знову згадали про Захара: тепер вимагалися бадьорі переможні гасла від героя Бережан. Він знову відчув свою потрібність, хоч розумів – тут, далеко від фронту, коли побратими в оточенні, його слова підтримки до них не дійдуть.

Тим не менше, навіть намагався римувати полум'яні рядки, іх погодився публікувати в «Українському слові»[11 - Тут: щоденна газета, виходила у Львові в 1915–1918 рр., видання Українського Комітету, редаговане з позицій більшості в Загальній Українській Раді. Пізніше в різний час і дотепер під цією назвою виходили інші газети аналогічного спрямування, декларуючи збереження традицій.] тамтешній кореспондент Роман Гіряк. Щоправда, публікація вийшла різкою, бо Ладний у запалі рубонув строфою по австрійській

армії, котра кинула січових стрільців на вірну погибель. Поскаржився – на газету наклали штраф, бо діє військова цензура, під час війни взагалі не прийнято ляяти свою владу. На що Захар огризнувся: не моя вона, чим неабияк зацікавив пана Гірняка.

Утім, далі голої цікавості не пішло. Від початку жовтня, коли залишки стрілецького полку вивели на нове місце дислокації, газетярі знову забули про Ладного. Натомість у притулку з'явилися нові мешканці – ті, хто вижив на Лисоні й сприймали поразку як результат неприхованої зради. Слухаючи побратимів, Захар погоджувався й водночас накладав почуте на власні життєві обставини.

Він опинився в притулку для хворих і тих, хто видужує, так само через зраду.

«Тоді вістун Зенек не бачив виходу для себе. Нині я не бачу іншого виходу для себе, окрім як зробити те, що задумав. Це – не сповідь і не визнання провини. Я хочу пояснити тим, хто це читає: був здоровий, при тверезому розумі, і не бажаю Оксані зла. Вона після того не буде зі мною ніколи. Але вона й так не була б зі мною. Зрадниця – не ти, моя кохана Оксано. Мене, нас із тобою, наше майбутнє спочатку зрадив, а потім – розтоптав, знищив підлий Косацький. Я шкодую про той день, коли хотів обдурити тебе й попросив його...»

Рука завмерла.

Ладний дивився на аркуш і не знав, що писати далі. Він узагалі не розумів, для чого взявся за цей лист і кому він буде адресований. Стиснувши дерев'яну ручку з пером у правиці, мов багнет, він знову відступив до вікна. Цього разу не дивився в сутінки, вперся об підвіконня, опустив голову, заплющив очі.

Ні.

Жодних сповідей. Він у такий спосіб намагався не пояснити, а виправдати власний задум.

Чи називається це злочином?

А хто назве злочином його постріл у перекошене болем лице вістуна? Сам він свідомо, відповідаючи за свої дії, уже вбив перед тим дев'ятнадцять людей. Натискав спуск, бо всякий раз хотів влучити, перейнявшись ненавистю до кожної жертви.

– Обставини інакші, скажете ви...

Зрозумів – говорить уголос. Подивився на ручку в кулаку, наче вперше побачив. Стиснув зуби, взяв її двома руками. Лець напружившись, переламав.

Жбурнув уламки під ліжку.

Взяв недописане послання.

Згорнув аркуш навпіл, потім – учетверо.

Зіжмакав, кинув під стіл.

Одягнув шинель, витягнув револьвер з-під подушки. Не перевіряючи барабан, захвав зброю в кишеню. Мазепинку,[12 - «Мазепинка» – головний убір українських військовиків, що належали до сформованих у Галичині Легіону Українських Січових Стрільців та Української Галицької армії. Розроблений 1916 року Левком Лепким і затверджений Одностроевою комісією Легіону Українських Січових Стрільців (отаман Василь Дідушок) 1916 року. Назва пов'язана із тодішнім терміном «мазепинці», «мазепинство», поширеному у російськомовному вжитку, для означення українців-самостійників.] зняту з гвіздка, одягнув уже на ходу.

Вийшов у імлісті сутінки.

Розділ перший

Климентій Кошовий, громадський діяч

Магда прокинулася першою.

Полежавши якийсь час на боку – звичне положення уві сні, жінка перевернулася на спину й випростала руки вздовж тіла, зачепивши при цьому Кліма, який сопів поруч, із правого боку. Той не прокинувся, хоч за два роки, що вони разом, Магда встигла переконатися: зазвичай він спить сторожко, хоч, на відміну від неї, засинає швидко. Та бувають моменти, як ось нині. Прийшовши напередодні пізно, Кошовий вклався спати з відчуттям, що ранком не треба підриватися й бігти по справах. Черговий камінь упав із плечей, і Клим заснув міцно.

Перед тим похвалився – нарешті вдалося домогтися переведення ще однієї групи полонених у окремих табір. Аби зрушилося, Кошовий витратив без малого місяць свого

життя, занурившись у процес по саму маківку. Й чим далі йшло, тим менше Магда його розуміла.

Розвернувшись боком і впершись на лікоть, вона подивилася на Кліма, котрий лежав спиною. Обережно провела пучками пальців по лобі, забираючи пасмо волосся – він запустив собі кучму, від чого, на її думку, став не таким чепурним, як раніше. Навіть під час першої зустрічі вісім років тому, в кабінеті слідчого Ольшанського, коли він лиш переїхав із Києва до Львова й раптом опинився у тюремній камері, виглядав охайнішим.

Це Магда Богданович відзначила одразу – в чоловіків цінувала бажання та вміння стежити за собою.

На той час їй було двадцять вісім, майже два роки перед тим вона овдовіла, поховавши першого чоловіка, старшого від неї на тридцять років. Густав Богданович очолював львівську кримінальну поліцію, і Магда вважала шлюб ідеальним для себе. За впливового поліцейського вийшла з розрахунку, хоч старанно приховувала це від чоловіка. Проте, обіймаючи його та лягаючи з ним до ліжка, вона не силувала себе. Інакше б шукала іншого, більш підходящого. Їхній шлюб сам Богданович сприймав як певну партнерську угоду, про що якось сказав відверто й лише один раз:

– Навряд чи я – любов усього твого життя й мрія дівочих снів, Магдо. З першою дружиною я побрався, коли їй було стільки, скільки тобі зараз. Але тоді я був молодший і, можеш повірити, гарніший. Можливо, ти від чогось тікаєш, ховаючись за нашим шлюбом. Не знаю і не хочу знати. Прохання одне: поважай мої почуття, мій статус і не став мене, старого чоловіка молодій жінки, в дурне становище.

Магда й не збиралася цього робити, проте до прохання поставилася серйозно. Тож за два роки, що вони були разом, жодного разу не дала чоловікові приводів думати про себе погано. Навпаки, через набуту в попередньому житті звичку уважно слухати й давати слушні поради, стала посвяченою не лише у справи Богдановича, а й загалом – у життя й окремі тонкощі й нюанси впливових львів'ян. Включно з президентом міста, якого вона після чоловікової смерті й використала для самозахисту.

Варто було натякнути йому незабаром після похорону – Густав Богданович має приватну картотеку, де зібрані не надто придатні для оприлюднення таємниці важливих персон, і чутка швидко розлетілася по потрібних вухах. Чоловік мав казенне помешкання, не залишив по собі великого спадку й пишався, бо вважав це ознакою чесного поліцейського й загалом державного службовця. Натомість Магда лишилася без засобів для існування й без даху над головою: її з вибаченнями попередили, що квартиру доведеться залишити. Але вона знала: колись так станеться, хай Богданович проживе з нею десять чи навіть двадцять років – скільки здоров'я дозволить. Тож прорахувала все наперед і тепер почала діяти.

Блеф удався. Знайшлися люди, котрі допомогли розмістити не такі великі, але й не надто маленькі гроші пана Богдановича у банк під вигідний відсоток. З казенного помешкання Магда перебралася в апартаменти готелю «Жорж», і плату з неї брали тут дуже символічну. Вона дозволяла собі наймати покоївку, крутилася в вищому світі, й час від часу їй пропонували ввійти до якогось фонду, міняючи участь Магди Богданович на грошову винагороду, котра збільшувала банківський рахунок. По суті, кілька наступних років вона була на утриманні багатих та впливових мешканців Львова, бо грала на їхніх страхах бути викритими. У чому – Бог його знає, але кожна така особа напевне мала за душею якийсь грішок.

Звісно, Магда не збиралася гратися так усе життя. Вона шукала й знайшла чоловіка, якого змогла полюбити й з яким збиралася побратися, уже планувала мати дітей. Інженер Адам Вишневецький освідчився їй, до весілля лишався крок.

Та потім з'явився Климентій Кошовий, після чого Адає раптово зібрався й поїхав зі Львова, нічого не пояснивши. Вона була шокована й навіть підозрювала: до того, що сталося, якимось боком причетний її новий знайомий, якому вона ще й взялася допомагати. Був момент, коли між нею та Климом ніби чорна кішка пробігла й вона оголосила йому щось на кшталт особистої маленької війни. Та потім уляглося, а два роки тому їх звела разом інша війна, велика й справжня...

Магда, надалі рухаючись тихо, аби не розбуркати його, спустила ноги з ліжка, обсмикнула краї нічної сорочки, підвелася, взяла й накинула халат. Цигарки були в кишені, вона знову почала курити, хоч рік тому вони з Климом, оселившись на якийсь час у Трускавці, пообіцяли одне одному кинути. З цього нічого не вийшло, першим здався Кошовий – закурив у тюрмі, куди потрапив після повернення до Львова австрійської влади.

Його звинуватили у співпраці з російською окупаційною адміністрацією, що по суті мало місце, але були в тому певні нюанси.

Їх Магда кілька тижнів намагалася пояснити всім, хто готовий був її слухати. Виявляється, вистачило всього дев'яти місяців російського перебування у Львові та загалом у Східній Галичині, аби пані Богданович утратила геть усе, що набула перед війною. Йшлося не про апартаменти в «Жоржі» чи банківський рахунок – вона не мала вже того впливу, що в усі часи, а особливо у воєнні, цінувався значно більше за гроші. Війна перекреслила все збудоване нею дбайливо й старанно. Зв'язки, знайомства, ділові та дружні контакти полетіли шкереберть. Навіть блеф, у якому вона призналася Климові під час їхньої першої ночі, вже не працював. Велика частина тих, хто до війни був корисним, утратили свій статус, а іншим Магда Богданович була нецікава й не надто потрібна.

Більше того: клопотання за колаборанта після повернення старої влади не робило честі й не додавало плюсів.

Їй вдалося не витягнути – видряпати Кошового з-за ґрат. Це сталося у той момент, коли його вже збиралися переводити в табір, один із тих, куди саджали всіх, звинувачених у зраді й роботі на окупанта. Магда зайшла з останнього козиря: звернулася до високого чина з австрійської розвідки, який свого часу, перед окупацією, залучив її до співпраці. Саме ця обставина допомогла Климові дізнатися, що Божена Микульська, коханка офіцера російського Генерального штабу, насправді шпигувала за ним. І, підказавши мотив, вивела на її вбивцю – заради цього російська контррозвідка й звільнила Кошового. Він змушений був підтримувати контакт із росіянами, виконуючи завдання, інакше в таборі, але – російському, опинився б значно раніше.

Але з тюрми Кошовий вийшов не лише ще завзятішим, ніж раніше, курцем, який до того ж поміняв звичку, до війни віддаючи перевагу сигарам. Тепер смолив усе, в чому містився тютюн, бо війна не давала великого вибору. Сталося інше, й, на думку Магди, значно гірше – Клим перейнявся політикою.

Вийшовши на кухню й щільно причинивши двері в спальню, вона відчинила кватирку й закурила, пускаючи дим у віконечко. Довгих дамських папіросок теж давно не було, тому Магда перейшла на американські «Marlboro», які з'явилися у Львові на початку року, про них ще казали: ніжні, мов травень. Кошовий тепер полюбляв міцні французькі «Gauloises», хоча не гребував нічим, міг курити навіть тютюнові самокрутки.

Коли вони вперше зустрілися, Климентій – так вона довго називала його, підкреслюючи дистанцію й старанно уникаючи фамільярності, – намагався не брати участі в будь-якому політичному житті. Причина зрозуміла: саме через політику тридцятирічний київський адвокат вісім років тому вперше опинився за ґратами. Пізніше Клим кілька разів признавався Магді: той тиждень тягнувся для нього, як один великий нескінченний день із чорними проваллями замість сну.

Провина правника полягала в тому, що взявся захищати групу людей, котрі друкували й поширювали безневинні народознавчі книги й газети. У Російській імперії, на відміну від Австро-Угорської, це не надто вітали, а в ті часи взагалі прирівняли до кримінального злочину, звинувачуючи тих, хто це робить, у мазепинстві й сепаратизмі. На допитах Кошового спершу сильно били, і після того, як ударили головою об стіну, в нього почало смикатися праве віко, коли нервував. Однак, працюючи в нотаріальній конторі Стефана Штефка, зовсім не зважати на політику Клим не міг, час від часу з гумором згадуючи варіння різних українських груп у власному соку та їхні міряння вагомістю й суспільною значимістю.

Але незадовго до війни, передусім аби відволіктися від трагічної загибелі нареченої, Кошовий почав активніше брати участь у процесах, від яких донедавна старався відгородитися. Як адвокат із певною репутацією, він домагався викриття й покарання тих українців, які симпатизували Росії й брали участь у численних русофільських спільнотах. Це йому пригадали, коли російська армія без жодного пострілу взяла Львів – так

Климентій знову став мазепинцем, опинившись за ґратами. Тепер же він узагалі переглянув погляди, обравши нову позицію: війна – трагедія передусім політична, тому під час війни на політику треба зважати. Адвокатську практику відновив, працюючи в усадкованій від пана Штефка конторі на вулиці Шевській. Проте вже майже рік віддавав себе та свої знання не так правничій, як громадській діяльності, знайшовши односторонців у Союзі визволення України.[13 - Політична організація, утворена у Східній Галичині 4 серпня 1914 р. Головною метою було проголошення самостійності та соборності України. Учасники СВУ вважали себе репрезентантами інтересів українців, що перебували під російським пануванням. Своею метою СВУ проголосив боротьбу за самостійність України, використовуючи для цього війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії. Майбутній устрій української держави мав бути заснованим як конституційна монархія з однопалатним парламентом]

Магду Богданович переймало саме це.

Підпис Кошового стояв під меморандумом, яким від австрійського уряду вимагали назву «українці» вживати замість «русини», і в цьому влада йшла їм назустріч. Українська активність взагалі непокоїла Магду як полячку. Адже Клим, вже ось як два роки – коханець і, відверто кажучи, не байдужий їй чоловік, примкнув до тих, хто взяв собі за мету домогтися для українців самостійної держави. Магда бачила в цьому лише небезпеку: майбутнє утворення мало постати на території, розділеній між двома воюючими державами. Добре б так, але була обставина, котру діячі, з якими мав справу Кошовий, не хотіли враховувати – поляки так само претендували на відновлення власної національної держави. На Київ і все, що за ним, вони не претендували, та саме Східна Галичина в польські інтереси входила.

Магда розуміла всю ефемерність цих потуг як з українського, так і з польського боку. Бо галицькі поляки теж створили рух, подібний до українського. Сама вона принципово не збиралася брати участь у чомусь подібному, зайнявшись справами Товариства Червоного Хреста й опікуючись пораненими та їхніми родинами. Але вже не раз намагалася застерегти Кошового: про польські інтереси забувати не варто. Інакше розкол поглибиться, ворожнеча між двома спільнотами в одному окремо взятому місті лиш посилиться. Цим легко може скористатися як австрійська влада для закручування гайок, так і російська сторона – для послаблення противника у тилу.

– Не думав, що в нас будуть політичні диспути, – роздратовано кинув Клим одного разу.

– До біса політику! Про людей подумай! – парировала Магда. – Ти хочеш, аби вони повернулися? Дивись, що робиться в Чернівцях! Знову голод, мародерство, масові розстріли й тиф! Ми пережили все це!

– Але йдеться про важливіші речі!

– Нема нічого важливішого зараз, крім як виграти війну! Росія слабка, хай і перемагає в окремих ситуаціях! Її так чи інакше роздавлять, і тоді вже можна буде говорити про якусь автономію.

– Не автономію, Магдо, як ти не розумієш!

Всякий раз це заходило в коло, і вона вирішила за краще поки не давити на болючі Климіві мозолі. Це призвело до певного відсторонення: кожен поринув у свої справи, часом не маючи, що один одному сказати. Потім напруга спала, бо Кошовий від абстрактних політичних гасел перейшов до конкретних справ – виявлення українців серед полонених російських вояків та подальшого опікування ними.

Магда сприймала це так само, як свою діяльність у Червоному Хресті.

Гаразд, майже так само.

Докуривши, вона роздушила недопалок у прилаштованій на підвіконні порцеляновій попільниці й взялася варити каву.

У Магди Богданович були не зрозумілі їй самій стосунки з домашнім господарством.

Покійний чоловік ніколи не знав того, що вдалося з'ясувати про неї Климентію, коли той задався метою шукати Різника з Городоцької, вбивцю-маніяка, який різав бритвою повій та від руки якого загинула Климова наречена. До зустрічі з першим чоловіком вона, від народження – Магда-Ядвіга Костецька, жила в Чернівцях. Після того, як заможні батьки розорилися, з доброї волі пішла на утримання до багатого коханця. Як би цнотливо це не називалося, вона визнавала себе повією вищого класу, котра продає себе значно дорожче, ніж дівчата з вулиць та будинків розпусти. В її обов'язки входило, серед іншого, готувати й подавати, і саме через це Магді не подобалося куховарити – бажала робити це, коли й для кого схоче.

Тож коли змушена була терміново залишити Чернівці через раптову смерть благодійника, була задоволена відчуттям повної свободи попри необхідність переховуватися. З Богдановичем вона збиралася почати нове життя, й в ньому Магда не бачила місця стоянню біля плити. Начальник поліції мав прислугу, котра готувала, але деколи замовляв обіди в ресторанах, також у вільний час запрошуючи дружину на вечерю. Але самих Богдановичів запрошували куди частіше, і Магда відвикла від кухні, залишивши для себе хіба варіння й подавання Густаву кави чи заварювання чаю.

Перебравшись у «Жорж», вона отримала можливість їсти там же, у ресторані, під настрій посилаючи покоївку приносити сніданок, обід чи вечерю в апартаменти. Проте ресторанів

та кав'ярень у її подальшому житті стало значно більше, тож про кухню Магда взагалі забула. Нагадала навички куховарства війна, бо обставини змусили саму себе обслуговувати. Іронія полягала в тому, що готувати Магда справді вміла, та коли виникла така потреба, зникли продукти, з яких можна було зробити хоча б щось пристойне. А потім Кошовий врятував її від росіян, викравши з боєм із «Жоржа», вони якось дуже природно, ніби до цього все йшло, стали парою, і хоч не хоч жінці довелося взяти на себе якщо не всі домашні турботи, то більшу їх частину.

На щастя, Климентій виявився не примхливим, та й зважав як на війну, так і на їхню обопільну зайнятість. Ранком звик до канапок із кавою, в обід завжди чимось перебивався в місті, а вечерею не переймався. Накрие – добре, не накриє – подбає про себе сам. Магду такий стан речей цілком влаштовував, і вона іноді навіть сама хотіла щось таке приготувати. Нагода випадала двічі, всякий раз – на Різдво. Не переймаючись питаннями віри аж так гостро й принципово, Кошовий відзначав із нею католицьке, а Магда нічого не мала проти святкування з ним православного Різдва Христового. Навпаки, під час війни взагалі мало свят, а тут вони мали відразу на два більше. Тож Магда старалася, використовуючи всі можливості чорного ринку, котрий бував і давно замінив собою легальну торгівлю.

Але нині був звичайний день, хоч і остання неділя вересня. Тож вони збиралися обійтися традиційними вже канапками з печінковим паштетом, хлібом із маргарином та кавою – Кошовий десь роздобув не бридкий ерзац, а справжні зерна. Їх лишалося обсмажити й змолоти в млинку. Цю місію здебільшого виконував Клим, не особливо ремствуючи. Та нині нехай поспить, Магда взялася за справу сама.

Вона саме поставила джезву на спиртівку, як у двері постукали.

Помішавши каву й лишивши кипіти, Магда щільніше запахнула халат. Перетинаючи кімнату, глянула на себе в дзеркало й поправила зачіску. Перукарі тепер були рідкістю, і ті, хто мали можливість, записувалися до майстрів у чергу заздалегідь. Аби не сумувати за втраченими можливостями, вона погодилася на коротшу, ніж завжди, стрижку, і тепер наводила лад на голові звичайним черепаховим гребенем. Кивнувши своєму відображенню, Магда відчинила і пустила невисокого лисуватого пана, чию проплішину, схожу на тонзуру, прикривала ярмулка. Він був у піджаку, камізельці й штанях, і весь одяг на ньому висів, ніби чоловік убрав чуже. Хоча насправді він носив свій одяг, просто за останні два роки дуже схуд.

Домовласника Веслава Зінгера вона пам'ятала череванем, який постійно пітнів і від цього ніяковів, витираючи краплі хусткою. Ось і зараз тримав її в руці, нервово жмакаючи.

– Добрий ранок, пані Магдо.

– Добрий, пане Зінгере, – кивнула вона, відчуваючи, з чим той прийшов.

І не помилилася – він почав уже без звичних у таких випадках передмов.

– Чи можу я говорити з паном Кошовим?

– Він ще спить. Я б просила, коли ваша ласка, не турбувати його.

– Тоді поговоримо з вами. Ви теж тут мешкаєте вже трохи більше року, й це для мене... для нас із пані Зінгеровою велика честь.

– Що саме?

– Надати притулок пані Богданович...

– Я не в притулку, – трохи різче, ніж хотіла, перервала його Магда. – Навряд чи вам треба пояснювати, чому я тут оселилася. І, між іншим, міняти помешкання поки не збираюся. Це до питання про згадану вами честь.

Зінгер зняв ярмулку, витер зволожілу лисину, повернув убір назад, старанно поправив, аби трималася точно на маківці.

– Дуже перепрошую, якщо дозволив собі зайвого, пані Магдо. Повірте, я не хотів...

– До справ, пане Зінгере.

Домовласник потягнув носом повітря:

– Невже справжня кава? Розкіш у наш час.

– Так, дякую, що нагадали. Момент, я зараз повернуся.

Магда вийшла на кухню, вимкнула вогонь, перемішала ароматне вариво, зітхнула й пішла на цю жертву: налила каву в дві чашки, одну з них віднесла Зінгеру. Той узяв обережно, двома пальцями, немов йому давали крихку коштовну річ. Потягнув носом, зробив ковток, відставивши мізинця й тут же обпік губи, зойкнув.

– Обережно, пане Зінгере.

– Знову перепрошую. Справді, давно забутий смак. Отже, каву ви роздобули.

– Дякуйте панові Кошовому.

– То, може, час уже роздобути й гроші?

Кава не вистигла, але Зінгер, уже не боячись обпектися, одним ковтком відпив половину. Тон у нього непомітно змінився, у голосі вчулися тверді нотки, змішані з погано прихованою образою:

– Пані Магдо, ви знаєте – мій двірник Гнат Бульбаш утік минулого року разом із російським військом. Перед тим цей невдячний спробував пограбувати мене і вдарив пані Зінгерову. Розжитися цьому негідникові не було чим, він удовольнився коралями й перстеником, який моя дружина мала необережність носити на безіменному пальці. Мій подарунок на двадцять п'ять років нашого подружнього життя...

– Я вже співчувала вам. Але, пане Зінгере, від росіян та їхніх поплічників постраждала не лише ваша родина. Згадайте тих, кого вбивали серед білого дня просто на вулицях.

– Не нарікаю, – він хитнув головою. – У жодному разі не шкодую, що вдалося відбутися малою кров'ю. Та з того часу я не можу собі дозволити найняти іншого двірника. Роблю його роботу сам, де ви бачили таких домовласників!

– Війна.

– Згоден, війна. Проте пан Кошовий може дозволяти собі купувати натуральну каву, і ми з вами розуміємо, скільки це коштує. І при цьому затримує платню від православного Великодня.

– У вас є кандидатури інших пожильців? – сухо спитала Магда.

– Ні. Я не хотів би їх шукати хоча б через те, що пан Кошовий за ці вісім років став мені як рідний. Всі його радості й печалі ми з пані Зінгеровою переживали, як свої. Тому мені дуже прикро бачити: добре ставлення він використовує в своїх інтересах. І однозначно на шкоду нам.

– Климентій не збирається завдавати вам шкоди, пане Зінгере. Й ніколи не хотів.

– Як ви тоді назвете його саботаж із оплатою за проживання? Я навіть не піднімаю йому оренди! Хай заплатить хоча б борг! Мене... нас влаштує й половина... Та де, бодай третина!

Видихнувши, Зінгер допив каву, ступив крок убік і прилаштував філіжанку на комод.

– Поговоріть із ним, пані Магдо. Дуже вас прошу.

– Гарзд, поговорю.

Вона вирішила не уточнювати вголос, що користі з цього геть не буде. Бо Веслав Зінгер і сам це знав. Інакше б не приходив із подібними розмовами вже втретє з понеділка.

Коли домовласник пішов, Магда зачинила двері на ключ, з сумом глянула на свою каву, яка за короткий час встигла трохи охолонути. Вона любила гарячу, щойно зварену, її можна пити малесенькими ковточками й мружитися від насолоди – однієї з небагатьох у теперішній час. Розуміючи, що підігрітим напій все одно смакуватиме не так, вона все ж вирішила це зробити.

Підхопивши залишену Зінгером філіжанку, Магда рушила на кухню.

У двері знову постукали.

– Чорт забирай, – просичала вона крізь зуби, розвернулася, примостила на комоді обидві посудини, відчинила, кинула: – Пане Зінгере, ми про все поговорили! Я... – і осіклася.

Бо в дверях стояв незнайомиць із носом, віддалено схожим на качиний дзьоб, під яким буяли завеликі, як на її смак, й від того дещо карикатурні чорні вуса. Це перше, що кинулося в очі, й нічим іншим чоловік прикметним не був. Знявши м'ятого круглого капелюха, він пригладив йоржик волосся, делікатно запитав:

– Дозволите зайти, пані Магдо?

– Ми, здається, не зустрічалися раніше.

– Особисто – ні. Але гріх жити у Львові й не знати пані Богданович. Я називаюсь Роман Гірняк, працюю в газеті... Скажемо так, співпрацюю з різними, переважно русинськими, чи, як тепер кажуть, українськими. Хотів би переговорити з паном Кошовим.

– Ви домовлялися?

– Ні.

– В такому разі я перекажу йому, що ви приходили. Пан Кошовий ще спить, перед тим кілька днів, якщо не тижнів...

– Знаю, – Гірняк зупинив Магду порухом руки. – Він робить гідну справу в наших спільних інтересах. Але вчора дещо сталося, він має про це знати. І не лише знати – повинен негайно, чимшвидше втрутитися і врятувати людину.

– Кому я що винен?

Магда озирнулася й ступила вбік, побачивши в дверях спальні Кліма, ще заспаного і в

халаті, але вже готового до розмови.

– Ви голосно говорите, та й заспав я нині, справді ноги не тримають. З ким маю честь?

– Я назвався – Роман Гірняк.

– Здається, читав кілька ваших публікацій в «Українському слові».

– Не лише там.

– Різкувато пишете.

– Інакше ніяк. Тепер час радикальних заяв і не менш рішучих дій.

Магда відчувала себе зайвою між двома чоловіками. Та не збиралася зі світським виразом обличчя залишати їх під виглядом, ніби справді має зараз якийсь невідкладні справи. Замість того кивком запросила гостя пройти до кімнати, зачинила за ним двері, стала поруч із Кошовим. Даючи тим самим зрозуміти: без її участі тут нічого не відбувається.

– Ви знайшли мою адресу і примчали рано в неділю, – повів далі Клим. – Я, на вашу думку, маю зриватися з місця й когось рятувати. Саме я, – він тицьнув себе пальцем у груди. – Хоча є поліція, військова комендатура, загалом – більш впливові й значимі персони. То в чому справа?

– Ви – адвокат.

– Не практикую.

– Знаю. Але ви – наш адвокат, пане Кошовий. Ви представляєте інтереси української суспільності й певною мірою репрезентуєте її.

– Це моя громадянська позиція, пане Гірняк. До чого тут адвокат?

– Бо самої позиції не досить, аби витягнути з тюрми Захара Ладного.

Смикнулося віко.

– Того самого? Стрільця, героя Бережан?

– Його арештували за вбивство. Вчора ввечері, пане Кошовий.

Розділ другий

Врятувати героя війни

Клим і Магда презирнулися.

У її погляді побачив не так подив чи цікавість, як нерозуміння. Машинально похлопавши себе по боках і намацавши цигарки чомусь не в правій, а лівій кишені халата, Кошовий витягнув сигарету, розім'яв у пальцях, пошукав очима і знайшов на письмовому столі сірники. Магда випередила бажання, сама подала йому коробку.

– Треба переходити на тютюн, – сказав Клим, прикурив, випустив дим убік. – Селяни продають. Фабрика у Винниках[14 - Фабрика у Винниках – тютюнова фабрика у Винниках, передмісті Львова. До 2014 року була лідером у виробництві цигарок по Східній Галичині. Головне приміщення постраждало під час російської окупації.] після пожежі не така потужна. Французькі непогані, та все ж коштують грошей.

– Хіба тютюн задарма?

– Дешевший, пане Гірняк. Під час війни це важливо.

– Ви не почули, пане Кошовий? Я про людину, ви – про тютюн.

Тим часом Магда принесла попільничку. Взявши вільною рукою та збивши в неї попіл, Клим, мить подумавши, прилаштував туди ж «голуазину». Провів рукою по лицю, струснув головою.

– Я ще не прокинувся, пане Гірняк. Ось у чому справа. Новина прикра, хоч Ладного особисто не знав.

– А я навіть не знаю, хто це, – вставила Магда.

– Ви, пані Богданович, навряд чи цікавитесь українським життям Львова. Тому й газет не читаете.

Це прозвучало різкувато. Вираз Климового обличчя негайно все пояснив Гірнякові, він швидко виставив правцю:

– Ні-ні, перепрошую, зовсім не хотів вас образити...

– Але заговорили польською, – сухо сказала Магда. – Українську я розумію так само, як німецьку й французьку. Навіть змогла вивчити трохи російську.

– Ви праві, – Кошовий знову затягнувся. – Він правий, Магдо. Ти справді не читаєш українських газет.

– Це погано?

– Не так, щоб дуже, – Клим посміхнувся кутиком рота. – Просто аби ти читала, наприклад, «Українське слово», куди дописує пан Гірняк, ти б зрозуміла: у нього стиль такий. Манера – рубати з плеча. Він вважається радикалом...

– Момент! – гість клацнув пальцями. – Помірним радикалом!

– Такі бувають? – брови Магди стрибнули догори.

– Це самовизначення, – пояснив Клим. – Він справді неповторний. Принаймні, таких дуже мало. Тож дописи Романа Гірняка цінуються й користуються попитом у різних редакторів. Щоправда, дедалі менше.

– Цензура, – кинув Гірняк.

– Під час війни – виправдано.

– Ви виправдовуєте цензурні нападки влади на українські видання?

– Я нічого не виправдовую. Я пояснюю, чому редакції можуть і вже мають проблеми через окремі ваші публікації. Ви недавно виступали на одному зібранні й зачитали свою статтю про Захара Ладного. Її заборонили до друку, бо в тому, що герой війни не має роботи й животіє в притулку, ви звинуватили владу, починаючи від президента міста.

– Хіба не так? – стрепенувся гість.

– Ладний без роботи, бо не хоче її мати, – відрізав Кошовий. – Я поважаю його військові заслуги. З великою симпатією ставлюся до корпусу січових стрільців. Але герой війни міг би поводити себе скромніше.

– Куди скромніше! Живе у комірчині! Свого дому не має! Отримує злиденну пенсію...

– ... яку пропиває в дешевих барах! – підхопив Кошовий. – Ще й вимагає пригостити його, бо він застрелив дев'ятнадцять російських вояків! По чарці за кожного! Ви про це нічого не

написали, пане Гірняк. До речі, Ладного арештували за вбивство. Скількох додав до свого списку?

– Одного.

– Російського солдата чи офіцера?

– Інженера Олесья Косацького. Постріл у голову.

– Тобто свого?

– Більше скажу – свого друга. В кімнаті Ладного, в притулку на Скарги, поліція знайшла якусь записку. Ніби той написав зізнання перед убивством.

Магда мовчки крутила головою, ковзаючи поглядом по чоловіках, Клим помітив це і коротко пояснив:

– Говоримо про стрільця з українського легіону. Він був найвлучнішим у своїй бригаді. Спеціально не вчився, взагалі не збирався бути військовим, вивчав, здається, хімію. Минулого року батальйон прийняв бій, довелося відступати, і цей Ладний лишився прикривати відхід. Зайняв позицію в окопі й почав відстрілювати російських солдатів одного за одним. Потім уже газетярі, колеги пана Гірняка, придумали: в стрільця, мовляв, дар проявився.

– Звідки ви знаєте! Може, справді проявився! – огризнувся той. – Людські можливості безмежні, панове.

– Війна потребує перемог і див, – мовив Кошовий. – З визначеннями не сперечаюсь. Бо Захар Ладний герой, ніде правди діти. Як примудрився отак стріляти й рахувати, не знаю. Відомо інше, і це я читав і чув від офіційних осіб, у тому числі військових: Ладний сам-один на короткий час стримав наступ на тій невеличкій ділянці. Це дозволило січовим стрільцям швидко перегрупуватися, підтягнувся підрозділ з іншого флангу, батальйон пішов у контрнаступ, атаку було відбито. Окоп, у якому ховався Ладний, закидали гранатами. Побратими думали – все. Коли оклигав, контузія, поранений, та вижив. Чув, британці називають таких снайперами.

– І створюють цілі підрозділи з влучних стрільців! Навіть навчають! – підхопив Гірняк. – А тут героїв списують на смітник!

– Наскільки мені відомо, притулок – не смітник. Там пристойні умови. Повертатися до життя, ставати корисним чи деградувати – особистий вибір кожного.

– Умов не створено! Я кричу й пишу про це!

– Тепер герою війни створять усі умови в тюрмі, – відрізав Клим. – Дозвольте пояснити, для чого ви пришли до мене, пане Гірняк.

– Я ж...

Тепер виставив правицю Кошовий, переклавши попільницю в ліву руку. Сивий цигарковий дим зсередини міг нагадати людині з фантазією щойно використану зброю.

– Чекайте. Ви щойно сказали про якусь записку, де є нібито зізнання. Отже, ви її не бачили й зізнань не читали. З кримінальною поліцією навряд чи дружите. Та де! Зовсім не дружите! Звідки знаєте про записку? Цього факту ніколи б не повідомили в газетах, принаймні – в першій публікації. Значить, у вас інші джерела.

– Звісно. Підтримую контакти зі стрільцями, котрі мешкають у притулку. Поліція вчора пізно нагрянула з обшуком, збурили ветеранів. Серед них же вибрали пойнятих. Записку знайшли в їхній присутності...

– ...і зачитали вголос! – знову перервав його Кошовий. – Не робіть із мене дурня, пане Гірняк! Або ви знаєте зміст записки, або – ні. Але якщо не знаєте й припускаєте, ці припущення повинні мати підставу.

Магда підтримала Кліма кивком.

– Навіть я не знала таких деталей. Принаймні, дізнавалася не відразу. А я, прошу зазначити, кілька років прожила з начальником кримінальної поліції. Та й потім у криміналі від мене не тримали таємниць, даючи потрібну інформацію.

– Я знаю, хто ви, пані Богданович, – зітхнув Гірняк. – І визнаю правоту пана Кошового. Проте ви мене постійно перебиваєте. Можливо, маєте до моєї скромної персони якусь антипатію. Чи просто незадоволені ранньою несподіваною появою. Та повірте, я не прийшов переконувати вас, пане Кошовий, у цілковитій невинуватості стрільця Ладного, – тут у його очах блимнув вогник лукавства. – Ви ж це хотіли сказати, пане адвокате? Цим збиралися пояснити мій несподіваний прихід? Бачте, я теж умію рахувати ходи й робити прогнози.

– Ми не граємося, – відрубав Клим. – Так, ви прийшли до мене, аби вмовити витягнути Ладного з тюрми. Де він, до речі? В Бригідках?

– Так.

– І знову – про ваші «якусь» та «нібито». Мені невідомо, що й де ви дізналися. Швидше за все, вже почали діяти превентивно й підводити до висновку: все надумане, звинувачення

висмоктані з пальця, влада черговий раз хоче посадити за ґрати героя. Адже влада боїться героїв війни, тим більше – таких, як Захар Ладний. Пасіонарій, влучний стрілець, якому нема чого втрачати і який буде вимагати брати до уваги кожне своє слово. Через те його апіорі закрили несправедливо, шукаючи цапа-відбувайла. Заступитися за нього нема кому. Спосіб життя підходящий – вояк на маргінесах, чоловік із ураженою психікою, не знаходить собі місця. Докази сфабриковані, тож...

– Ні.

Віко сіпнулося.

– Що – ні? Що значить – ні?

– Вашу помилку в прогнозах, пане Кошовий.

– Помилку?

Гіряк із підкресленою акуратністю почепив капелюха на вішак і почав розстібати легке пальто. На короткий час процес повністю поглинув гостя. Мимоволі Клим із Магдою прикипіли до нього поглядом, так, ніби він займався чимось надзвичайно важливим. Впоравшись із останнім гудзиком, газетяр підніс погляд, подивився Кошовому в очі.

– Я не кажу – не вбивав. Навпаки, переконаний: Захар Ладний винен. Він убивця, справді вбив інженера Косацького, кохавника своєї колись коханої дівчини. Хоча, даруйте, пані Магдо, кохання не буває колишнім. Воно або є, або нема, до самої смерті. Хіба не так?

Магда кивнула, здивувавши саму себе.

– Ось, бачите, – фраза прозвучала переможно. – Історія банальна, ситуація прозора. До вас, пане Кошовий, я прийшов як до того, хто може врятувати людину в безнадійній ситуації. Станьте адвокатом Ладного. І знаючи, що він убивця, доведіть у суді його невинуватість.

Аж тепер Клим звернув увагу – годинник у вітальні лунко цокає.

Поки вони з Магдою перетравлювали почуте, Гіряк почепив своє пальто до капелюха, обсмикнув піджак, поправив краватку й пригладив вуха. Він уже почувався вільніше, ніж коли переступив поріг, і відкинув усякі церемонії. Кошового подібна поведінка незнайомих або тих, кого знав мало й погано, завжди дратувала. Проте зараз він не відчув подібних емоцій, оцінюючи сказане й свою можливу роль у подальших подіях.

– Якщо нема заперечень, пане Гірняк, трохи приведу себе в порядок.

– Бога ради, ви в себе вдома!

– Магдо, ти нікуди не збиралася зараз?

– Неділя, Климентію. Маю сьогодні розкіш – трохи вільного часу.

– Будь така добра, звари всім кави.

Не заперечуючи, вона зникла на кухні, й Кошовий зрозумів – Магда оцінила маневр, котрий дозволяв не лишатися сам на сам із незнайомцем, із яким їй нема про що говорити. Пішовши вмиватися, Клим тим самим узяв коротку паузу, виграв трохи часу й, хлюпаючи холодною водою на лице, зібрав думки до купи. Витершись і давши лад волоссю, він вподобав власне відображення й повернувся, заставши Гірняка сидячим на стільці біля його робочого столу. Той гортав учорашнє число «Діла», поклавши ногу на ногу.

– Беззубо, – мовив, наче поставив діагноз, помахав газетою. – Демагогія, суцільна демагогія. Забагато політики, замало реальних справ.

– У газеті описуються реальні справи.

– Якщо реальні справи – збиратися й політикувати, розходячись та лишаючись при своєму, не зробивши висновків, тоді згоден. Ми з вами на різних платформах, пане Кошовий. У нас різні уявлення про те, що і як треба українцям робити далі, аби війна завершилася на нашу користь.

– Але ви прийшли до мене. Поговорити про війну?

– Говорити про війну краще, ніж воювати. Менше смертей.

– І тим не менше, ви говорите.

Запахло кавою. Вибачившись, Клим пішов у спальню й швидко перевдягнувся. Тим часом Магда принесла на круглій таці каву, поставила тацю на стіл, взяла одну чашечку собі й залишила чоловіків, щільніше причинивши за собою двері спальні. Кошовий вмотивувався за робочим столом, відчинивши zarazом квартиру, сьорбнув з філіжанки, потому поставив її, розташувався, поклавши перед собою руки й переплівши пальці.

– Давайте до справ, пане Гірняк.

– Прошу дуже, давайте, – він теж надпив.

– Звідки ви знаєте про зміст згаданої записки? Ладний справді признався письмово перед тим, як убити суперника?

– «Українське слово» не приділяє уваги криміналу. Інші газети про вбивства пишуть. Маю знайомих серед кореспондентів. Все просто робиться, – він потер великим пальцем об указівний.

– З якого дива комусь здавати вам таку інформацію?

– Потреба в грошах – не диво, – гмикнув Гірняк. – Власне, аби йшлося про друзів чи бодай приятелів, відомості нічого б не коштували. Тут лише обмін, інформація на корони. Та й, чесно кажучи, за інших обставин я не платив би за таке свої кривні. Фонду нема, видання в нас не дуже багаті, особливо українські. Мене зацікавила саме історія стрільця Ладного.

– Припустімо. Хочете вимагати звільнення, почнеться рух, привернете до себе увагу патріотично налаштованих сил. Зрозуміло. Цікавить інше: звідки знаєте, що Ладний – убивця?

– Записка.

– Ви її не бачили, – Клим подався вперед. – Робити висновки на основі того, чого не бачили на власні очі, неправильно. Кажу, як правник і насправду хороший адвокат. Отак я колись виступав у судовій залі.

– Ладного затримали біля тіла інженера. В помешканні, де він жив із своєю нареченою, Оксаною Антонів. У руці – револьвер, руки в крові, суперника вбито пострілом у голову. І головне, пане Кошовий, – застала його та сама Оксана, повернувшись додому. Вона викликала поліцію. Весь цей час Ладний лишався на місці, втекти не пробував. Поводився, як людина, котра виконала тяжкий обов'язок, усі свої земні справи завершила й готова завершити життя.

– Убив і чекав арешту?

– Саме так. У кімнаті лишив зізнання. Складається, пане Кошовий.

Клим відкинувся на спинку крісла. Розплів пальці, взяв каву, яка вже поволі вистигала, відпив половину, покрутив філіжанку в руці.

– Гаразд. Припустімо. Захар Ладний – убивця. Як накажете його рятувати? Може, він ще й сам зізнався?

– Мені це невідомо. Та якби признався – уже б знали.

– Хто?

– Колеги – газетярі, котрі зуби стерли на кримінальних хроніках. Зранку купив кілька різних видань, переглянув. Лише «Кур'єр Львівський» написав про вбивство на ґрунті ревнощів. Згадав, що на місці злочину виявили січового стрільця Л. Більше нічого.

– Так, – Кошовий прикусив нижню губу, почекав трохи, повторив: – Так. Досвід підказує: озброєна людина біля трупа ще нічого не означає. Аби не записка, зміст якої теж невідомий, я б дав Ладному шанс. Навіть робив би ставку на виграш.

– Бачите, вже починаєте мислити, як адвокат.

– Ще нічого не починаю, – відмахнувся Клим. – Якщо письмове зізнання є і воно написане рукою Ладного, тоді я піду в суд з голими руками. Навіть якщо стрілець вперто все заперечуватиме, проти такого вагомого доказу ні в кого нема прийому.

– Почерк могли підробити.

– Могли. Кому це вигідно? – Слухайте, пане Гірняк, ви ось тільки-но заявили: Ладний – убивця, ви переконані в цьому. І ось тепер починаєте самі себе заперечувати.

– Ми з вами вже почали будувати лінію захисту Захара, хіба не так?

– Я ще нічого не вибудовую. Міркую вголос.

– Правильно мислите.

– Забув вас запитати! – вирвалося в Кліма, і він зараз же відіграв назад: – Вибачте, все це несподівано. Годину тому не мав такого клопоту, тепер намагаюся зрозуміти, чи потрібно мені це.

Гірняк випрямив спину, розправив плечі.

– Врятувати Ладного – наша спільна справа. Герой війни, українець, не може бути банальним убивцею, який напився й застрелив суперника. Типова побутова справа, дуже примітивна, й це ще більше принижує нашу спільноту. Вороги ж спроможні роздмухати цю бульбашку до непристойних розмірів.

– Вороги – це хто? Влада?

Гість знову клацнув пальцями.

– Влада слабка, пане Кошовий. Не та вже Австрія, цісар не той. Доживає останні роки, як

не місяці. Війна висотує всі соки, причому не лише з цієї, а й з Російської імперії. На їхніх руїнах постануть нові держави.

– Зараз ви цитуєте типову газетну публікацію. Припускаю – навіть власну.

– Ви чудово знаєте й відчуваєте ці настрої. Й поділяєте такі думки, хіба не так?

– Я взагалі обережний та виважений із висновками. Не біжу поперед батька в пекло.

– Це помітно. Та часом треба більше впевненості в собі та інших. І віри у власну справу. Але про ворогів, – Гірняк зиркнув у бік причинених дверей спальні. – Поляки, пане Кошовий. Ляхи.

На Климове лице лягла тінь.

– Що ви собі дозволяєте? На кого натякаєте?

– Розумному досить, – мовив гість, не відводячи погляду. – Поляки конкурують із нами за наше право створювати власну національну державу. І програють, бо українці показали себе надійнішими. Поки що можемо говорити швидше про майбутню українську автономію. Та це лиш перший крок. І маємо таку сприятливу, я б сказав, ситуацію не в останню чергу завдяки січовим стрільцям. Легіон добре показав себе на фронті, боронячи імперію й виборюючи перемоги. Ось чому випадок із Захаром Ладним ті ж самі поляки легко викрутять для компрометації всього стрілецтва. Бачте, мовляв, як мати з ними справу.

– Один приклад не показовий.

– Так ляхи знайдуть більше! Їм тільки дай волю! Тому врятувати нашого героя будь-якою ціною – справа, без перебільшення, державної ваги. За умови, що ми з вами хочемо одного разу таки мати власну державу.

– Ви хочете звинуватити польську спільноту в організованій провокації? З моєю допомогою? – Клим підвівся, глянув на Гірняка згори вниз. – Не вийде у вас нічого.

Гість лишився сидіти, і Кошовому раптом закортіло вигнати його. Але стримався, вийшов з-за столу, пройшовся кімнатою, заклавши руки за спину, заговорив розважливо, не так до гостя, як мислячи вголос:

– Адвокатові пропонується прийняти факт скоєння клієнтом злочину, в якому його звинувачують. Знаючи це, не визнавати підзахисного винним, шукаючи аргументи й докази. Ви особисто маєте чим довести невинуватість Ладного? – відповіді не чекав, відмахнувся: – Навряд. Хіба ви знаєте більше, ніж кажете. Коли так, маєте в рукавах козирі, які не квапитеся мені показувати. Так чи ні?

Гірняк демонстративно й дещо блазнювато розвів руки, зігнув їх у ліктях, опустив униз, потрусив.

– Нічого не випало, – підіграв Клим. – Хоча ви все одно можете мені брехати.

– Мені важко працювати, коли нема довіри.

– Так ми ще не працюємо, – парирував Кошовий. – Мені важливо зрозуміти, на що ви розраховуєте. Я сам маю придумати версії? Сам повинен звинуватити поляків у навмисному вбивстві українського інженера з метою вивалити багном січовика, а разом – увесь наш стрілецький легіон? Чи побачити тут російську руку, яка тягнеться до подібної мети? Чи вони діють спільно, аби послабити український політичний та суспільний рух? А раптом могла бути інша, приземлена причина? Скажімо, кохану Ладного приревнував до убитого інженера хтось третій? Зробимо з Оксани... як її... Антонів *femme fatale*?

Тепер Гірняк підніс руки догори.

– Тут я вам не порадинок. Зрештою, мій візит неофіційний. Прийшов до вас як приватна особа і патріот, котрому небайдужа наша спільна справа.

– Ми не працюємо разом.

– Але рухаємося в одному напрямку. Ваша громадська активність, пане Кошовий, викликає лише повагу. Мене саме вона спонукала постукати нині у ваші двері. Хоча діячів нині чимало. Проте є одна обставина, й вона переважила.

– Тобто?

– Заручники. Ви доклалися до того, аби встановити постійний зв'язок із тими українцями, котрих росіяни вивезли за межі Галичини й Буковини, тримаючи під наглядом у Києві, Харкові, навіть Петрограді. Займаєтесь полоненими, підтримуючи тих, хто служив у царській армії, та має наше походження. Мені це все близько й до болю знайоме.

– Чому – до болю?

Гірняк зітхнув:

– Я біженець, аби знали. Втікач, із Чернівців. Був серед заручників у готелі «Чорний орел», знаєте щось про це?

– Звісно, доходили чутки.

– Але й після того лишався в місті, вважаючи своїм обов'язком підтримувати тих, хто потрапив під репресії окупантів. Знаю, ви теж протрималися. Та Львову пощастило, що сюди не повернулися росіяни. Чернівцям пороблено,[15 - Йдеться про другу російську окупацію Чернівців, яка почалася 27 листопада 1915 року, через п'ять тижнів після того, як австрійська армія змусила російську відступити з міста 20 жовтня. Перед тим царські війська ввійшли в Чернівці 23 серпня 1914 року. 17 лютого 1916 року місто знову перейшло до австрійської сторони. Але у червні російська армія втретє за час війни заволоділа Чернівцями.] і коли вони прийшли вдруге, я знову став заручником, тепер уже з власної волі. Як виявилось, даремно, – він прокашлявся, допив уже зовсім вистиглу каву. – Ось ви тут дорікнули мені надмірним радикалізмом. А ця моя позиція, яку я не боявся озвучувати навіть тоді, коли в Чернівцях панував губернатор Євреїнов, справді давала багатьом віру: вони не самі. Треба триматися й боротися. Звісно, коли росіяни забралися з Чернівців уперше, ми раділи й не припускали, що вони повернуться за кілька місяців. Ось коли мені все згадали. Тож мій хід із переданням себе в заручники-добровольці не вдався. Мене, як більшість бранців, не випустили, закрили до в'язниці. У січні відправили до Росії. По дорозі вдалося втекти. Така історія.

Поки гість говорив, Кошовий зловив себе на думці: враження від нього міняється. Не те щоб Роман Гірняк раптом став йому симпатичним. Клим почав вірити в його наміри. Тим часом той завершив:

– Мешкаю тут, у Львові, з зими. Повертатися назад до Чернівців не збираюся поки, бо фронт знову поруч і, боюся, місту знову не пощастить. Завів добрих знайомих, та не до всякого з таким прийду. А вас я чомусь відчув. Людина, котра опікується заручниками й полоненими, зрозуміє й мене. То хіба не домовимося?

– Люди мають домовлятися. Хотілося б тепер знати, про що.

– Захист Захара Ладного. Вас підтримають люди, пане Кошовий. Ви повинні витягнути його з Бригідок і спробувати реабілітувати в очах громадськості. Є проблема: Ладний убив Косацького. Витягнути героя війни, знаючи це – вчинок адвоката. Під час війни не побоюся прирівняти його до подвигу.

– Бійтеся гучних слів, пане Гірняк.

– Так слово – моя зброя. Чим гучніше звучить, тим краще.

– Ви вмієте переконувати.

– Це означає – я добре вправляюся зі своєю зброєю.

Клим повернувся за стіл, присів, потер руки.

– Ніколи ще не захищав винуватців. Загалом я згоден, витягнути Ладного – питання політично важливе й правильне. Та мені треба знати більше.

– Думаю, більше самого Захара вам однаково ніхто не скаже.

– Згоден.

– Вислухати його може лише адвокат. Мене в тюрму не пустять, вас – запросто.

– Не перебільшуйте. Не так усе й просто для мене, особливо тепер.

– Захисників пускають до підзахисних навіть у военний час.

– Теж згоден. Вважайте, перемогли. Але домовимось так: поки беруся лише влаштувати зустріч із Ладним. Дізнаюся з перших вуст, як усе сталося. Разом придумуємо стратегію захисту. По руках?

Гірняк клацнув пальцями, простягнув Кошовому через стіл правицю.

...Магда, вже одягнена, вийшла зі спальні, коли за гостем зачинилися двері.

– Щось не так? – Клима напружив знайомий колючий погляд.

– Ви голосно говорили.

– То й що?

– Я все чула. Не підслуховувала.

– Могла навіть вийти до нас. Розмова не секретна.

– Мені не подобається цей чоловік.

Кошовий закурив, вперся об краєчок стола.

– Чомусь я чекав подібної реакції.

– Он як, – у її тоні не звучало здивованих ноток. – Він прийшов сюди, аби нацькувати тебе на поляків. Не хочу лізти в політику, скільки разів тобі говорила. Але розумію – нині всі в неї втягнуті, так чи інакше. Довкола суцільна політика, навіть у Червоному Хресті. Подібні розмови можливі де завгодно, й вони ведуться. Тільки не тут, у цьому домі.

Магда тупнула ногою.

Сіпнулося віко, сильніше, ніж зазвичай, Клим торкнувся його пучкою.

– Поясни.

– Сам розумієш.

– Магдо, прошу тебе, в мене тепер інше в голові.

– Як би звинуватити в чомусь поляків? Заради того, аби вигородити вбивцю?

– Ти все чула. І теж маєш усе зрозуміти.

– Не пригадую, аби Климентій Кошовий погоджувався на таке раніше.

– Ти злилася на мене, коли взявся виправдовувати Густава Сілезького. Бо була щиро переконана – твою приятельку Агнелю задушив у її власному авто саме він. Про інше слухати не хотіла. Однак Сілезького випустили.

– Він не вбивав Агнелі.

– Я довів це, Магдо.

– Але цей стрілець Ладний – убивця.

– Я сам повинен переконатися.

– Ти шукаєш, якою брехнею витягнути злочинця з-за ґрат. Климентію, герой війни не має індульгенцій у мирному житті.

– Хіба зараз мир?

– Перепрошую – в тилу справді імітація миру. Тим не менше. Ми разом два роки, й ти ніколи не підкреслював цю різницю.

– Різницю?

– Так. Я полячка, католичка. Ти українець, православний. Мені здавалося, нас дотепер нічого не розділяло. Як колись нічого не заважало побратися з Басею. Ані те, що вона вихрещена жидівка, ані те, що...

Кошовий зупинив її поглядом, Магда ковтнула останні слова, щоки запашіли.

– Вибач. Я не мала права, не повинна була. Просто цей чоловік, ці розмови... Коли є спільний ворог, якого всі скуштували на смак, подібні розмови треба по змозі згортати.

– Якщо закривати очі й вуха, нічого довкола не припиниться, Магдо.

Вона взяла з комоду свої цигарки.

– Ти киватимеш на заміри поляків.

– Спершу я поговорю з Ладним і зрозумію, з чим доведеться мати справу.

– Але ти все одно придумаєш казку, яка допоможе витягнути убивцю на волю. Й у перспективі – виправдати. Поліція розбиватиме лоба, шукаючи іншого вбивцю, якого насправді не існує. Климентію, я не лише шляхетного польського роду. Я також удова поліцейського, а покійний пан Богданович закон поважав.

– Ми посваримося?

Тепер замовкли обое.

– Поки не знаю, – мовила першою Магда.

– Я так само. Лише візит до Бригідок. Далі побачимо. Влаштує обіцянка тримати тебе в курсі справи й радитися перед тим, як приймати якесь рішення?

– Мене влаштує, якщо ти відмовишся порушувати закон.

Віко сіпнулося вкотре за ранок.

– Коли так, пропоную компроміс, – сказав Клим. – Я обіцяв добитися побачення з Ладним і переговорити з ним. У цьому пункті жодного порушення нема. Рішення прийму потім. Власне, так я й збирався зробити. Годиться?

Магда повела плечима.

– Ти все одно вже вирішив. На цьому етапі від мене нічого не залежить. Мої зауваження ти почув. Хочеш – вважай це страхами. І все, вже давно час поспідати.

Забравши цигарки з собою, Магда зникла в кухні.

Розділ третій

Диво в кабінеті комісара поліції

– Я вже думав, ви заспокоїлися, пане Кошовий.

– Не бачу причин вашого неспокою, пане комісарє.

Цього року Клим зустрічався з Мареком Віхурою четвертий раз, і вперше – в дирекції кримінальної поліції, де той займав свій старий звичний кабінет. Пішовши у відставку перед самою війною два роки тому й пересидівши у Львові всі дев'ять місяців російської окупації, Віхура сам зажадав повернутися до служби. Після побаченого й пережитого йому хотілося знову стати корисним місту, і Магда тоді обмовилася: Віхура навіть пропонував свої знання, вміння й таланти австрійській контррозвідці. Там відставного поліцейського охолодили й переконали, коли вже свербить, обійняти колишню посаду.

На той час більша частина службовців розбіглася хто куди. Ті, хто лишився у Львові, або померли від хвороб, які не було чим лікувати, або опустилися, деградували, в усьому розчарувалися й не хотіли взагалі нічого, або ж злилися з кримінальним світом, втягнувшись у роботу чорного ринку. Колишні агенти в криміналі цінувалися завжди, й Віхурі після повернення довелося ловити, серед інших, своїх колишніх підлеглих.

Особливо переймав Кароль Лінда, подібний до щура чоловік, котрий до війни керував поліцейською агентурою, створивши мережу інформаторів. Коли прийшли росіяни, він зміг зникнути, розчинився раптово, без попередження, ні з ким не прощаючись, і Віхура грішним ділом подумав – убили, пропав, нема. Та з поновленням влади Лінда так само несподівано виринув, уже в новій іпостасі. Клим мав контакти зі злочинним світом і раніше час від часу користувався ними, залагоджуючи різні справи. Нині, змінивши спосіб життя, знайомства на міському дні зберіг, заходячи іноді у бар «Під вошею» на Верхньому Личакові, де збиралися кримінальники. Так дізнався від тамтого кельнера, пана Цезаря, про таємну зустріч Лінди з Віхурою. Про що говорили, невідомо, та після того, за спостереженням самого Цезаря, частина обладок або згорнулася, або зменшила інтенсивність, життя львівського дна набуло якихось невластивих дотепер правил. З'явилася певна межа, яку злочинці домовилися не перетинати. Тих же, хто порушував, за короткий час ловила поліція, й надати таким притулок означало самому опинитися поза ухваленими неофіційно законами.

Марек Віхура, вищий на голову від більшості оточуючих, через міцну статуру нагадував дбайливо обтесану кам'яну брилу. Це створювало ілюзію, що чоловік випромінював здоров'я, хіба що забагато пив, бо мав лице бурякового кольору. Обидва висновки були хибні. Віхура вже одинадцятий рік не пив нічого міцнішого за світле пиво, а тепер відмовився навіть від нього: війна вимагала дешевого пійла, а зі своїм шлунком комісар не міг собі цього дозволити. Проблеми не обмежувалися періодичними болями в животі – Віхура мав, серед інших болячок, проблеми з судинами. Пані Віхурова до війни обгодовувала чоловіка як і чим могла, і Кошовий дивувався з правдивої сили людського організму. На місці грози львівських злочинців він сам давно б уже загнувся від такого інтенсивного й різноманітного лікування.

За дивним, парадоксальним збігом обставин Віхура почав лікуватися активніше з поверненням рік тому австрійської влади до Львова. В той час пані Віхурова вже впала у відчай, намагаючись тримати чоловіка в тонусі бодай якимись травами, добутими в сільських жінок. А відставний на той час комісар почав дедалі частіше бліднути, що означало, на відміну від червоного кольору лица, погіршення самопочуття. Врятувала ситуацію Магда, почавши співпрацю з Червоним Хрестом. Тут вона могла цілком легально добувати не всі, але більшість потрібних Віхурі ліків, і незабаром природний буряковий колір повернути вдалося. Вкупі з зануренням у звичну й, ніде правди діти, улюблену роботу комісар почав виглядати краще, оживав на очах, і зараз нічим не відрізнявся від суворого служителя закону, яким Клим побачив його вперше вісім років тому.

– Та мене вже закидали відозвами негайно звільнити героя війни. Жертва наклепу, провокація тощо. Причому знаєте, звідки закидали? З канцелярії президента міста!

– Звичайно. Делегації ж ходять туди. До себе ви їх не пускаєте.

– Кількох уже вигнав. Мали нахабство чатувати біля входу.

– Мабуть, газетярі.

– Та вони. Ось тепер ви. Слово честі, приділяю вам час лише по старій пам'яті та з поваги до минулих заслуг.

– Добре, хоч визнаєте їх.

– Погано, що ви знову полізли не в своє. Це ніколи не закінчувалося для вас позитивно.

– Чому ж. Всякий раз мое втручання в якусь подібну історію допомагало кримінальній поліції і вам особисто знайти чергового вбивцю. А то й організовану групу.

– Мені не хочеться нагадувати про Різника з Городоцької.

– Сьогодні зранку його вже згадували всує. Збрешу, сказавши – звик. Але час минув, не так гостро болить. І потім, я навчений. Вдруге таких помилок не нароблю.

Віхура пожував губами, машинально пошкріб нігтями лівої руки кисть правиці, зловив мимовільний погляд Кошового, буркнув:

– Висипало. Знати б, від чого. Пані Віхурова останній тиждень надто захопилася лікуванням, і я сам винен.

– Тобто?

– З'їв у гостях пересмажене. Знаєте, як воно тепер буває. Смакувати особливо нема чим. Аж тут іменинник роздобув свіжини, подали шкварки. Захопилися всі, а я потім уночі не міг спати. Різало, пане Кошовий, мов бритвою. Чи пекло, не розбирав до пуття. Словом, пані Віхурова перелякалася, забігала, почала щось із чимось там мішати. Висипало два дні тому. Боюся розчухати. Люди подумают – зараза, – і тут же, без переходу, повернувся до обірваного: – Нині ваш випадок не той.

– Що ви маєте на увазі?

– Захар Ладний, чиєю долею ви так переймаєтесь, дійсно вбивця.

– Маєте докази?

Віхура пошкріб нігтями правиці кисть лівої руки.

– Знаєте, іншому за будь-яких обставин ніколи б цього не показав. Та й вам до війни і, гм, певних подій, які нам довелося пережити разом два роки тому, розкрив не відразу. Зараз дозволю собі це, аби ви, пане Кошовий, не витрачали свого та мого часу даремно.

Відсунувшись від столу, комісар відчинив закриту на ключ шухляду. Звідти видобув теку з цупкого картону, розпустив шворки, вийняв і поклав перед Климом зіжмаканий, та потім старанно розправлений аркуш.

Ось він, лист, згаданий Гірняком!

Кошовий пробіг очима написане.

Зачепився за прізвище жертви, потім перечитав голосно:

– «Мене, нас із тобою, наше майбутнє спочатку зрадив, а потім – розтопав, знищив підлий Косацький». Далі лист обривається. Відомо, хто писав?

Замість відповіді комісар виклав поруч ще один, цього разу – рівенький аркуш з гербовою печаткою.

Писане українською.

Стисла автобіографія Захара Ладного.

– Думаю, ви розумієте, для чого ми попросили стрільця написати це.

Задля певності Віхура тицьнув пальцем спершу на лист, потім – усередину офіційного аркуша, далі – знову на лист.

– Той самий почерк.

– Бачу. Ідентичний, – визнав Клим. – Хоч я не фахівець із графології. Але погодьтеся, трошки знаюся на досудовому слідстві.

– Що ви хочете сказати?

– Неозброєним оком доведено – ось цей незакінчений лист писав Захар Ладний. Проте він не може бути доказом того, що стрілець убив інженера.

Віхура підтягнув лист до себе, машинально розправивши, вдягнув окуляри.

– Читаємо: «Я зроблю це, і вже ніхто мене не зупинить». Далі – про біль від зради і постріл як єдиний спосіб той біль подолати. Нарешті, процитоване вами про зраду Косацького. Мотив очевидний.

– Але це – лише незакінчена сповідь. Намір, пане комісарє. Я щодня хочу звести з кимось рахунки й навіть кажу це іноді вголос. Проте жодна неприємна й ворожа мені людина від такого не помирає.

– Ви записуєте свої наміри? Може, ще й обговорюєте їх з пані Магдою?

Віко сіпнулося.

– Пане комісарє, з вашого дозволу – йдеться не про мене. Тим більше – не про мое особисте життя.

– Перепрошую, не мав наміру якось образити пані Богданович. Ви чудово знаєте, як я ставлюся до неї.

Клим кивнув, приймаючи вибачення:

– Коли вже вирішили порівнювати... У мене трошки інший, як кажуть лікарі на Кульпаркові, психотип.

– Інший ніж у кого?

– Ми тут ніби про Захара Ладного говоримо.

– То ви його знали особисто?

– Ні. Прорахувати тип такої людини нині досить просто. Дивіться, – стиснувши кулак, Кошовий відігнув великого пальця. – Вбивство через ревності, іншого мотиву нема...

– Чекайте-чекайте, ви ж щойно натякнули – Ладний узагалі не причетний!

– Я сказав: лист не доказ, – уточнив Клим. – Та підемо від того, що наш герой – таки вбивця, – він поворушив великим пальцем. – Захар ревнував Оксану... як її...

– Антонів.

– Так, Оксану до свого товариша, інженера Олесья Косацького. Мав на те підстави, бо тому пощастило з дівчиною більше, ніж йому, герою війни. Де-факто, пане комісарє, наш Ладний здобув свою особисту перемогу на фронті, проте отримав удар у спину в тилу. Тож переможцем себе не вважає. Воїн вважає щасливого суперника зрадником. Ось вам типова ситуація, таких від створення світу виникало море, і я не перебільшую зараз. Згодні?

– Та згоден, – Віхура почухав долоню.

– Коли так, погодьтеся з тим, що не обов'язково знати Ладного особисто, аби уявити подібну мотивацію й модель поведінки. – Клим зігнув та розігнув великого пальця, граючись ним, виставив указівний, утворивши подобу револьвера, націлив імпровізоване дуло на комісара. – Тепер про саме вбивство. Чому Захар не застрелив Косацького раніше? Він повернувся зі шпиталю навесні, наскільки мені вдалося дізнатися. Близько півроку на щось чекав, чимось мучився... Війна мінєє навіть тих, хто, подібно до нас, сидить у тилу й робить свою роботу, не нюхавши пороху. Що вже казати про молоду людину, якій довелося мобілізувати всі свої приховані до часу резерви. Я певен: наш герой не знав, що буде героєм, коли займав свою позицію на передовій.

– До чого це все?

– До того, – Кошовий підніс указівного пальця догори. – З фронту всі повертаються з надламанною психікою. І не зростається, бо ветерани неодмінно побачать бодай одну

працюючи кав'ярню з круасанами й струдлями в вітринах. Панів та панянок, чепурних, ніби життя не міняється. Їх війна чомусь не обходить. Раніше чи пізніше в більшості фронтників виникне потреба взяти зброю, якої зараз кругом повно, і розстріляти бодай солодке в вітрині. Це я ще кажу про тих, хто не має додаткового приводу. Захар Ладний його мав. Чому тягнув так довго? Чому не відразу взяв револьвер і не пішов убивати свого двадцятого і останнього ворога?

– Темрява в чужих душах, – розвів руками Віхура.

– Ось два головних питання, – Кошовий стулив відставлені пальці пучками. – Крім того, виступаючи в суді як адвокат Ладного, я б поцікавився в слідчого, де, коли і за яких обставин був знайдений ось цей недописаний лист. Котрий, з усією повагою, не можна назвати зізнанням убивці.

Віхура відкинувся на спинку стільця, помовчав.

– Нам справді слід переглянути наші стосунки, пане Кошовий.

– Прошу?

– Розділити службові і особисті. Адже, повторюся, нас багато що єднає і я не можу нехтувати минулим. Тому викладаю вам те, чого ви як приватна стороння особа не маєте права знати.

– Я не зовсім приватна особа...

– Чекайте, – комісар знову подався вперед, легенько хлопнув широкою долонею по столу. – Аркуш, як зволите бачити, жмаканий. Його знайшли агенти криміналу в кімнаті Ладного, у притулку. Валявся в кутку на підлозі.

– Захар писав, потім не дописав, зіжмакав папірець, жбурнув на підлогу, – потворив Клим. – Пане Віхуро, так зізнання не лишають. Їх принаймні дописують. Далі – стрілець чудово розумів, на що йде. Звісно, якщо таки замислив убивство, намагався дати лад думкам, тому й узявся за писання. Чомусь вирішив – дурня, кинув, підхопився, пішов виконувати задумане. Так виглядає?

– Схожу версію мені дав слідчий.

– А якщо припустити – Ладний не збирався вбивати Косацького? Писав щось на кшталт сповіді. Для себе, дуже особисте. Не знищив листа, бо напевне мав намір повернутися назад. Тож відчував себе в безпеці бодай у власному помешканні, у тих чотирьох стінах, які виділили фронтвику. Прийшовши, або дописав би, або – знищив. Словом, виглядає так, що лист не призначався для публіки.

– Я завжди цінував вас як адвоката, пане Кошовий, – комісар поплескав у долоні. – Бував на процесах за вашою участю. Зараз – чудова репетиція промови. Присяжні ваші. Навіть я починаю сумніватися, що на місці злочину зі зброєю та кров'ю на руках та одязі затримали справжнього вбивцю.

– Ага! – тепер Клим поаплодував сам собі.

– До речі, зловив Ладного військовий патруль на Снопкові. Вже було темно, старший написав пояснення: з сутінок вибіг якийсь чоловік, вигукнув – там стріляли, показав напрям. Звісно, капрал зреагував миттєво, як належить за таких обставин – повів патруль у вказане місце. Назустріч рухався чоловік у однострої, але це вже розгледіли потім, спершу побачили постать. Капрал наказав зупинитися – чоловік виставив перед собою зброю, це і в сутінках помітно. Затримали швидко, без пострілів. Знайти неподалік мертве тіло з простреленою головою – справа кількох хвилин.

– Ладний признався?

– Звісно, ні. Інакше б я відразу сказав вам про марність нашої розмови. Проте вона й без того не має сенсу. Говорю з вами, бо маю час і певний особистий сентимент до вас. Адже все це вам жодним чином не допоможе.

– Ви про що?

Віхура пошкріб ребро правиці об край столу.

– Пане Кошовий, щойно я нагадав, як високо вас ціную. А ви останнім часом так захопилися політичною діяльністю...

– Громадською.

– Нехай так, зараз це практично одне й те саме. Словом, ви забули: адвокат лише тоді представляє інтереси клієнта, коли у адвоката є означений клієнт. Зрозуміли тепер.

Клим усе зрозумів.

– Ні, – мовив коротко.

– Захар Ладний не уповноважив вас представляти його інтереси. Не думаю, що стрілець навіть знає про ваше існування. А ви, відповідно, не знайомі з ним. Не маю жодних підстав вести з вами подібні розмови. Й ніхто не має. Ще раз дуже перепрошую. Далі можемо хіба попити чаю. Замовити?

Знову сіпнулося віко.

Кошовий шукав вихід, і зараз довкола нічого й нікого не існувало.

Крім комісарової правиці – Віхура поклав її на чорну ебонітову трубку масивного телефонного апарату.

Задзвонило.

Комісар нічого не встиг зробити, тож відсмикнув руку, мов обпікся. Телефон дзеленчав далі, Віхура здивовано глянув на Кліма, знизав плечима.

Зняв слухавку.

Підніс до вуха.

– Біля апарату Віхура, – це прозвучало аж надто офіційно, а далі його брови стрибнули догори. – Коли? Чому саме він? Я зрозумів, він має право. Так, робіть, що мусите.

На важіль він почепив трубку підкреслено обережно, почухав коротко стрижену потилицю, зиркнув у Кліма, мовив розгублено, зовсім не схожим на себе тоном:

– Ви давно вирішуєте свої справи силою думки?

– Нічого не розумію.

– Я так само, – комісар кивнув на апарат. – У Бригідках затриманий за вбивство стрілець Захар Ладний раптом почав вимагати адвоката.

– Має право.

– Ось і я щойно так сказав, а ви почули, – тепер Віхура говорив роздратовано. – Він жадає саме вас, пане Кошовий. І прошу пояснити все.

– Диво, – вирвалося в Кліма.

– Не вірю в дива. Ви теж, до речі, – відрізав комісар. – Відмовити неможливо і не бачу причини. Необхідні розпорядження вже дав. Вас пустять і проведуть до стрільця. Але подібний збіг обставин я ще буду розслідувати сам для себе.

– Хіба сталося щось кримінальне?

– Не грайте мені тут вар'ята, – скривився Віхура. – Дуже прошу вас, коли ваша ласка,

відразу після розмови з Ладним повернутися до мене. Ми продовжимо. Мене дуже цікавить, для чого ви прийшли сюди й, користуючись довірою, розіграли виставу.

І знову смикнулося віко.

– Я не...

Розкрита комісарова долоня вдарила по столу сильніше.

Розмову завершено.

Поки.

Розділ четвертий

Інший спосіб вийти з тюрми

Його провели в кімнату для побачень.

Чи Климові здалося через подібність тюремних приміщень, але ймовірно – справді так є: саме тут без малого три роки тому він говорив із Лукою Різником. Нещасного, слабого на голову хлопця, якого затримали поруч із місцем, де зарізав свою чергову жертву той, кого називали Різником із Городоцької. Вважаючи ту історію найбільшою поразкою свого життя, Кошовий намагався не згадувати про неї – через криваве видовище, побачене у власній спальні, що постійно поставало перед очима. Та варто було зайняти себе суєтними повсякденними справами, історія з Різником відступала, зникала в темряві, поки різні випадкові обставини знову не нагадають про той тихий вечір перед Різдом...

Йдучи за рябим наглядцем коридором під склепіннями колишнього монастиря, Клим уже тоді відчув: історія повторюється. Щойно побачив ту саму – чи дуже схожу – кімнату, а в ній – хлопця, не на аж так багато старшого за Луку, відчуття змінилося впевненістю. Кошовий не міг пояснити їх, але мотнув головою, відганяючи підступне: «Це знову нічим добрим не скінчиться».

– Чого ви? – запитав в'язень, підводячись назустріч.

– Прошу?

– Оце, – Ладний повторив його рух.

Тим часом важкі двері зачинилися за Климовою спиною, і він зупинився, роздивляючись нового знайомого.

На вулиці, та ще й у однострої, Клим не вирізняв би цього стрільця серед інших. Молодий чоловік мав типову невиразну зовнішність. Аби не розсічена брова й шрам, який тягнувся до середини широкого лоба, Захар узагалі не мав би особливих прикмет. Він розстебнув синю шинель, з-під якої вибивався кітель, навипуск, без паска. Трикутну шапку-мазепинку Ладний для чогось вдягнув, йдучи на зустріч з адвокатом, і тепер стягнув із голови, відкриваючи коротко стрижене, солом'яного кольору волосся. У великих сірих очах не читалося нічого. Принаймні, повагу до себе Кошовий вловив, та не більше – здавалося, Ладний дивився як крізь нього, так і крізь стіну. Певне, дуже хотів розбити мури силою погляду.

Загалом попри доволі типовий для в'язня вираз обличчя в стрільцеві вгадувалася сила, не помітна з першого погляду. Справді ладний, цілком відповідає прізвищу. Міцно збитий, не худий – жиливий, вилицюватий, він нагадував чи то накручену пружину, яка розпрямиться в будь-який момент, чи, швидше, сторожового собаку, який вдає сплячого, й дурні вірять. Помняцкавши головний убір, Захар поклав його на нари, ступив уперед, ніби виконував наказ і виходив із чоти, простягнув руку.

Клим не відчував себе слабаком, навіть зараз, під час війни, намагаючись знаходити час для боксування, яким раніше займався системно. Але короткий потиск переконав: враження дещо хибні. Захар сильніший, ніж він про нього подумав.

Коротко струснувши руку, Ладний став, розвівши ноги в армійських чоботях на ширину плечей, заклав руки за спину, виклично виставив підборіддя.

– Так чого ви смикнули головою? Не подобаюся?

– Отак відразу, – гмикнув Кошовий. – То я про своє. Ви скажіть краще, чому саме мене покликали і чому саме тепер. Вже пополудні, причому глибоко.

– То й що? Маю право на адвоката хоч опівночі.

– Нема питань, – Клим посміхнувся кутиком рота. – Тобто е: чому ж тоді відразу опівночі мене не гукнули? Чи іншого когось? Га, пане Ладний?

– Я називаюся Захар.

– Хай так. Тоді звіть мене Климентієм.

– Пане Кошовий, між нами різниця. Я прошу звертатися до мене на ім'я, а до вас буду говорити, як мені вигідніше.

Розмова помітно йшла не туди.

– Чудово. Але я, Захаре, не почув відповіді. Адже мушу потім пояснити не комусь, а самому комісарові кримінальної поліції Мареку Віхурі, чому своїм захисником ви обрали саме мене.

– Це важливо?

– Так. Хоча б через те, що я давненько не практикую. Маю на увазі – кримінальних справ.

– Мені вас порадили.

– Хто?

– Не має значення. Скажімо так – у Бригідках вас знають.

Дивно, та схоже на правду.

– Нехай так. Присядемо?

– Насидівся.

– Добре. Питання таке: ви вбили Олесья Косацького?

– Ні.

Чогось подібного Кошовий чекав.

Знявши капелюха й так само розстебнувши осіннє пальто, він примостив свій убір поруч із мазепинкою. Для цього треба було обійти Захара. Той стояв на місці, далі дивлячись перед собою, і Климові така поведінка почала подобатися дедалі менше.

– Давайте все ж таки присядемо.

– Я без того в тюрмі сиджу. Краще до справ.

– Чекайте, зберуся з думками...

– Та якими думками, пане адвокате! Я не вбивав його! Хоча мав на це повне право!

Кошовий знову став перед Ладним. Схрестив руки на грудях, зміряв поглядом з ніг до голови. Не бачачи інших варіантів, притулився спиною до стіни, заговорив спокійно, зважаючи кожне слово.

– Захаре, чому ви вважаєте, що мали право забрати життя в іншої людини?

– Коли стріляв у москалів там, на фронті, пояснень не вимагав ніхто. Ні тоді, ні тепер. Мене за це нагородили. Я герой, пане Кошовий.

– Ви – герой війни. Там – ворог, який хоче вбити вас. Війна та мир мають інакші закони. Чи ви цього не зрозуміли?

– Не бачу різниці між ворогами, – вперто правив своє Ладний. – Недруги зазіхають на чуже. Косацький теж забрав чуже.

– А хтось дав вам право власності на ту жінку? Оксана... – Кошовий лягнув себе по лобі. – Дідько! Ну просте ж таке в неї прізвище, постійно забуваю!

– Антонів, – глухо мовив стрілець. – І не треба її згадувати всує.

– Нам усе одно доведеться її згадувати. Ви вбили через ревності...

– Кепський ви захисник, пане Кошовий.

– Чому?

– Вдруге назвали мене вбивцею. А мали б захищати, доводити невинуватість.

– Тут? – Клим обвів рукою. – У цій камері?

Ладний чим далі, тим більше нервував. Тепер Кошовий звернув увагу: внутрішня сила, яку він відчув, стримувалася непростю. Вибухнути січовик міг будь-якої миті.

– Я повинен вийти звідси, – чітко вимовив Захар.

– Є лише один спосіб. Слідство визнає, що помилилося. Та для цього має бути проведена певна робота. Якщо зберуть докази, котрі доведуть вашу непричетність, вийдете або до суду, або – просто з судової зали. Інших законних способів, на жаль, нема.

– Законних.

Клим насторожився.

– Ви хочете вийти незаконно?

– Мене запроторили сюди незаконно, – тепер стрілець обвів рукою камеру. – Та Господи, що ви знаєте про мене!

– Ви покликали, – Кошовий далі поводив себе стримано. – Я прийшов. І не знаю про вас нічого, крім військових подвигів. Для чого було все перекреслювати...

– Так послухайте, чорт забирай! – гаркнув Захар.

І посунув на нього.

Чекаючи на щось подібне, Клим усе одно мимоволі здригнувся й втиснувся в стіну. Кайданок на в'язневі не було, і стрілець мав кураж накинутись на нього просто тут, у камері, і душити, поки на крик прибіжить варта. Проте, зважаючи, з ким мається до діла, Кошовий лишав для себе мінімум шансів у замкненому просторі.

Та Ладний підійшов упритул, уперся в стіну по обидва боки Климової голови, і тепер їх розділяла лише відстань довжини стрільцевих рук. Дихання Ладного було важким, не дуже приємним – дешевий тютюн, змішаний з перегаром. Клим навіть машинально відвернувся, кривлячись, але потім знову глянув Захарові в очі.

– Слухаю.

– Я не вбивав Косацького. Не знаю, як це довести. Доводити мають слідчі, адвокати, бо такі правила: на слово людині ніхто ніколи не вірить. Мені сказали поговорити з вами, бо ви допоможете.

– Допоможу. Давайте заспокоїмося й поговоримо.

Ладний відхилився, відступив на кілька кроків.

– Говоріть.

Кошовий зібрався з думками.

– Отже, ви не вбивали, – мовив, не так балакаючи з Захаром, як міркуючи вголос. – Коли так, почнемо спочатку.

Зараз Кошовий відчув себе більш упевнено.

Пройшовшись по невеликій камері, він потер руки, як часто робив, виступаючи в суді. Віко не сіпалося, він був готовий до бою. Навіть не стримався – підбадьорливо посміхнувся стрільцеві.

– Я читав вашу записку...

– То лист, – перервав Захар.

– Хто адресат?

– Вам не зрозуміти – але ніхто.

– Тобто?

– Ну... Може, це дурня... Та я колись вів щоденник. Писав туди всяке. Почав на фронті. Потім, коли став одужувати, захопився цим у госпіталі. Показував докторові Франку там, у притулку. Він оцінив... – зараз Ладний говорив інакше, ніби виправдовувався. – То не було красне письменство. Не те, що називають літературою. Вірші в мене колись виходили, ну, то я так думав.

– Що ж тоді оцінив пан Франко? – заохотив Клим.

– Живу основу. Справжню – так сказав, – Захарові очі зблиснули. – То, мовляв, написано людиною, котра щиро пропустила через себе військові жахи й героїзм та жертвність, власний та інших. Переконавав: з цього вправний автор може зробити не один, а навіть кілька творів. Ідея є в кожному реченні, на кожній сторінці.

– Добре. Де той щоденник?

– Спалив.

Це прозвучало просто й буденно.

– Для чого?

– Хтось почув про мої записи від Франка. Не скажу, хто, не має значення. Чоловік хотів купити в мене мої роздуми, розумієте? Платив гроші, ніби я жебрак нужденний і торгую думками. Аби попросили – слово честі, віддав би для доброї справи. Хай би люди читали. А так – ні. Розлютився і кинув у комин.

Клим наморщив чоло, впорядковуючи почуте.

– І ось тепер знову почали вести щоденник?

– Що б із того вийшло – не знаю. Кортіло занотувати все, що відчував. Як раніше. Знаєте, у госпіталі й потім письмо навіть полегшувало біль.

– Щоденники ведуть у товстих зошитах...

– Так, але в мене під руками був лише письмовий папір. І потім, ще не знав, чи щоденник заведу, чи просто вихлюпну думки.

– А вашими думками заволоділо вбивство Косацького?

– Намір такий був. Справді. Проте, не повірите, пане Кошовий, – щойно написав про таке, він зник, – Ладний хукнув у повітря, підкинув долонею невидиму повітряну кульку. – Випарувався. Біль лишився.

– Біль?

– Я коли писав, остаточно зрозумів – утратив Оксану. Що міг зробити, як вона вже давно з тим інженером. Вона єдина не зустріла мене як героя. Злякалася, побачивши живого, розумієте?

– Спробую. Ви погрожували їй?

– Оксані? Та Боже збав! Поговорити не міг, то інша справа.

– Вона уникала?

– Більше я. Хотів розмови, серйозної, раз і назавжди. Й усякий раз здавав назад. Потім, оці всі бари, де тебе знають, хочуть пригостити... Я зазвичай не вітаю це. Але тут вирішив: хай хоч хтось мені радий, слухає мене, поважає, хоче бачити. Тому й дозволяв.

Кошовий потер перенісся.

– Вчора ввечері ви почали писати щось на кшталт інтимної сповіді. Розмова з самим собою, лист до себе – вірно?

– Ви красиво це все назвали. Мабуть, так і є.

– У процесі вас відпустило. Ви, як кажуть, стравили пару. Зіжмакали недописане, викинули... Що далі?

– Вдягнувся й пішов геть із кімнати.

– Вас затримали з револьвером у руці. Зброя ваша?

– Моя. Лишив собі з війни. Майже всі так роблять.

– Я не закидаю вам цього, Захаре. Цікавить інше: для чого ви взяли його з собою, коли виходили?

– Звичка.

– Для слідства й тим більше – суду це не пояснення.

– Не буде суду, – кинув раптом Ладний.

– Чому це? – здивувався Клим. – Хіба ми не до суду готуємося?

– Судять винних. Я – ні.

– Але суд виправдовує.

– Ще раз вам кажу: отой перший спосіб, про який ви говорили, не годиться. Слідство проти мене, і ви чудово розумієте, чому.

– Не зовсім, – мовив Кошовий, та враз передумав, заперечив сам собі: – Хоча, знаєте, так виглядає. Знайдений, гм, запис вами пояснюється. І якби незабаром Олесь Косацького не застрелили, а вас би не зловили там закривавленого, ще й з револьвером, на нього можна було б не зважати. А так він став ланкою загального ланцюга.

Захар уперто мотнув головою:

– Нема ланцюга.

– Гаразд. Як було?

Тепер з думками зібрався Ладний.

– Вчора я вийшов із притулку, прихопивши револьвер, бо звук так ходити містом. Спершу не мав мети, завернув до найближчого бару. Там зустрів кількох знайомих, із тих, хто завжди відчуває себе вищим на моєму фоні...

– Саме на вашому?

– Не так: поруч із подібними до мене особами. Огидні типажі, коли чесно.

– Бачив таких. Знаю. Розумію. Поділяю. Далі?

Стрілець облизав сухі губи.

– Та компанія повернула мене на землю.

– Що це означає?

– Побачив, з ким я поруч. Зрозумів – не те середовище, треба братися за розум. Давно запрошували у наші вишкільні табори, стрілецьтво знову гуртується. Все тягнув, зволікав, не був готовий. А вчора ніби просвітлення настало: не так живу, не тим займаюсь, не з тими говорю, не про те думаю. Нове життя не почнеш, поки не завершиш усі справи зі старого. Так чи ні?

– Авжеж, – Клим ствердно кивнув.

– Рішення покінчити з Оксаною і Косацьким прийшло тоді ж, остаточно.

– Чекайте – покінчити?

– Ви не так зрозуміли.

– Як почув, – Кошовий розвів руками.

– Оксана покінчила зі мною... з нами ще раніше. Я ж не міг відпустити її дотепер. Тож вирішив прийти до неї, вибачитися за все й визнати: все, більше я не журитимуся, не горюватиму. Все минуло, все пережив. Треба дорослішати, життя не скінчилося. Йшов пішки, по дорозі складав правильні слова в голові. Навіть вголос проговорював, на мене люди озиралися.

– Рішення мудре, – погодився Клим. – Ще й враховуючи ваші обставини...

– Коли дістався Снопкова, вже майже стемніло. Міг би раніше. Та по дорозі... Як би це сказати... Для хоробрості...

– Там є кілька питних закладів, – кивнув Кошовий, подумки вже прикидаючи маршрут і плануючи пройтися Захаровим шляхом, аби знайти й опитати свідків. – Випили. Зрозуміло. Далі.

– А далі дійшов до кам'яниці, в якій мешкали Оксана зі своїм інженером. Зайшов у браму й побачив його на землі. Мертвого.

Це прозвучало буденно, тож до Кошового не відразу дійшло – ось ключовий момент.

– Докладніше звідси, – сказав.

– Нема, про що особливо говорити. Спершу не впізнав Олеся. Кажу ж, темно вже було. Побачив людину на землі, кинувся до неї. Чоловік лежав лицем униз. Лапнув – рідке, зрозумів, що кров, набачився ж такого, не раз мастився. Перевернув, глянув, ще й лице рукавом обтер. Бачу – Косацький! Ох ти ж, думаю! Застрелили, в потилицю. Ззаду підійшли. І так здалося – він ще не зовсім холодний. Вбивця поруч десь. Ну, таке відчуття, а я ж іще випив...

Тепер очі стрільця знову блищали, він говорив уривчасто, випльовуючи фрази. Й Клим бачив – Захар заново переживає вчорашню пригоду.

– Звівся я на рівні ноги. Пістоля з кишені витяг. Хотів кричати – слова ось тут, – торкнувся пальцями горла, – застрягли. Відчував лиш, що мукаю, мов корова. Не труп мене заскочив, хоча це теж. Зрозумійте – Оксана ж десь поруч мала бути. За її життя злякався. Бо прийшли по інженера, хто б це не був і з якої б причини. А моя Оксана могла бути десь поруч. Свідок, хіба ні?

– Логічно.

– Її хотів захищати. Тому спершу до їхніх дверей кинувся. Штовхнув – прочинені, світло горить, нікого нема. Слава Богу святому, думаю. Тоді – назад, через тіло стрибнув, вискочив на вулицю. Туди, сюди – не видно нічого й нікого. Побіг до перехрестя, була думка поліціантів гукнути. Аж тут ідуть вони самі назустріч. Я їм махаю руками, вони на мене наставляють зброю. Е, думаю, зараз не розберуться, палити почнуть, то ж ніби військовий патруль, часи воєнні. Розвернувся, пішов назад, їм ще знаки подавав – за мною, мовляв. Наздогнали, збили з ніг. Все, я тут.

Кошовий згадав слова Віхури про наставлену на патрульних зброю.

А ще – про чоловіка нізвідки, котрий послав патруль в напрямку місця пригоди.

Складається.

Сіпнулося віко.

– Ви розказали все це в поліції?

– Так іще капралу австрійському пояснював! Мене слухати ніхто не хотів! Ані на місці, ані потім, у поліції! Та я до тямі прийшов лиш недавно! Тоді й про адвоката мова зайшла!

Отож.

Лишилося розібратися, хто порадив стрільцеві саме його й чому, але то вже деталі. Зараз Кошовий уже зовсім не шкодував, що погодився вислухати Ладного.

– Якщо вас утішить, Захаре, скажу: шанси витягнути вас із зали суду є, й то досить великі. Маса розбіжностей, які не врахувало слідство. Різні деталі, котрі не стикуються. Я притисну прокурора до стіни, а присяжні...

Стрелець виставив перед собою руку.

– Що?

– Я вже казав – до суду не піду. Визволяйте так. Самі ж кажете – поліція не в усьому розібралася.

– Але формально, Захаре, на цьому етапі все проти вас. І сповідь, будь вона неладна. І револьвер. І те, що ви ревнували колишню кохану до жертви й мали намір поквитатися. Кров інженера на одязі. Нарешті, ваш учорашній стан... Ви ж випивали, що може означати: підігрівали себе, набиралися сміливості.

– Так і було. Лиш сміливість не для вбивства. На фронті я стріляв у москалів, будучи цілком тверезим.

– Це так само треба доводити, Захаре. Ну, що ви збиралися не битися, а миритися.

– І поки не доведу – сидітиму тут?

– Кажу ж вам: спосіб, який ви задумали, не годиться. Тож наберіться терпіння й дочекайтеся суду. І вже з зали, можете мені повірити, ви маєте всі шанси вийти виправданою, а отже – вільною людиною.

– Ні, – відчеканив Ладний.

Погляд і голос вкотре помінялися.

Стали не холодними – крижаними.

Кошовий ще не розумів, звідки в цій маленькій камері слід чекати небезпеки. Але вже відчув її наближення. Роззирнувся, мовби чекаючи, що зараз крізь стіни полізе якась містична потвора, – нічого й нікого більше в замкненій ззовні камері Клим не чекав.

– Прошу?

– Ні, – повторив Захар. – Не піду я на суд. Це означатиме – винен. Судити себе не дам.

– Іншого способу вийти на волю, ніж за рішенням суду, я не знаю.

– Я знаю.

Стрілець неквапом розвернувся спиною до відвідувача.

Широким кроком скоротив відстань до нар.

Присів, незграбним жестом скинувши мазепинку на підлогу.

Нахилився, аби взяти.

Став для чогось на коліна.

Затримався трошки довше, ніж треба, аби просто підняти впалу шапку.

Коли випростався й розвернувся, Кошовий побачив націлене на себе револьверне дуло.

– Отак, – виплюнув в'язень.

Розділ п'ятий

Втікач і заручник

Климові відібрало мову.

Він чекав усього, окрім такого повороту. Руки мимоволі піднялися догори, завмерши на рівні плечей. Він позадкував, відступаючи до дверей, при цьому дивуючись ясності власного розуму. У голові крутилося: звідки зброя, хоча насправді він мав думати, як уберегти своє життя, й тремтіти від страху.

Не соромно, на його місці подібне відчув би всякий.

– На місці, – неголосно й при цьому – твердо наказав Ладний, вільною лівою рукою прилаштовуючи мазепинку на голову. – Стій на місці.

– Куди ж тут...

– Мовчи, – стрілець уже відкинув політес. – Маєш інший спосіб, пане адвокате. Такого не передбачив ніхто, правда ж? Зараз ти виведеш мені звідси.

– Куди?

– На волю. Невинна людина не має сидіти за ґратами.

– Я доведу...

– Вже довів, пане правник.

– Що довів?

– Мене не слухатимуть. І не повірять. Шансів не маю. Ти такий самий, як ті, хто тримає мене тут.

Віко сіпалося, й Кошовий хотів, як зазвичай, торкнутися пальцем, аби припинити.

– Геть руки!

– Та я...

– Тримай рівно! – стрілець підніс голос. – Я повинен бачити тебе. Без жартів, Кошовий. І без фокусів, знаю я вас.

– Кого – нас?

– Всіх вас, – Ладний вишкірився. – Такі, як ти, полюбляють багато й густо балакати. Поки наші вояки кладуть на фронті життя, поки кращі гинуть і лишаються каліками, ви переливаєте з пустого в порожне. Замість того, аби зробити правильно.

– Ти про що? – Клим остаточно відкинув церемонії. – Що для тебе правильно?

– Не лише для мене. Для нас усіх. Ми, стрільці, збройна опора руху за творення української держави по обидва боки Збруча. Хіба новина, що ця війна обома сторонами, російською та австрійською, ведеться передусім за право володіти нашими докорінними землями? Австрія хоче поглинути Україну від Чернівців до Харкова. Росія – від Харкова до

Чернівців. Ми ж не маємо в цій війні жодних прав, хоч боронимо обидві імперії.

– Говориш, мов з книги читаєш.

– А я вмію читати! – мовив Захар. – Добре, що пишуть такі речі люди не дурні. Та вони нічого не можуть, крім грамотно написати. Їхня зброя – слово. Ми, стрільці, так само маємо зброю. І не маємо того, хто віддасть наказ і поведе нас за собою. Бо балакуни, подібні до тебе, пане Кошовий, досі не ладні домовитися ні про що спільне.

– Схоже, ти від самого початку хотів говорити зі мною саме про таке. Револьвер тримав під нарами. Все інше – бутафорія, забалакування зубів. Ти тягнув час. Чому не відразу почав?

– Хотів почути, чи маю інші шанси.

– Невже ти думав – я отак запросто здатен звільнити тебе з тюрми?

– Мав надію. Коли хочеш – давав шанс тобі.

– Значить, усе готувалося заздалегідь. Звідки зброя?

У відповідь стрілець розсміявся:

– Ти запитай, чи вона справна. А я не промахнуся в разі чого. Маю досвід.

– Стрілятимеш у мене?

– Якщо даси привід.

Кошовий поворушив пальцями. Ладний не відреагував.

– Коли так – питання: все, що ти мені розказав, – брехня?

– Чиста правда. Я не вбивав Олеса Косацького. Я опинився там випадково.

– Тоді для чого вся ця вистава?

– Це не вистава. Все насправді, пане адвокате. Зараз ти виведеш мене з Бригідок. І якщо хочеш жити, робитимеш так, як я казатиму.

– Я жити хочу. Та й героя з себе корчити не збираюся. Тим більше, серед нас двох герой у цій камері лише один.

– Знущаєшся?

– Аж ніяк.

– Кепкуеш, – тоном, який не визнає заперечень, мовив Ладний, правиця міцніше стисла револьвер, вказівний палець легенько попестив спуск. – Нічого дивного. Давно говорять про те, як ви, балакуни, що хочуть самі собі здаватися державниками, ставитеся до нас. Тих, хто готовий за державу стояти горою. Ви ж боїтеся нас. Бо ми нюхали порох, бачили смерть, витягали з поля бою поранених побратимів. Нам уже нема кого боятися й чого втрачати.

– Хтось добре прочистив твій мозок, Захаре.

– І це нам знайоме. Щойно починаеш казати правду, відразу чуеш у відповідь: то ви, паньство, співаєте з чужого голосу. Ви всього боїтеся, бо нині вам підіграє цісар – а ви за це готові підігравати йому. Ви робите вигляд, що домовляєтесь. А тим часом зраджуєте наші спільні інтереси. Через те нам із вами не по дорозі.

– Кому з ким? Заради Бога, Захаре, – що нам ділити? Ми познайомились заледве годину тому...

– Але вашого брата-балакуна я набачився й наслухався в притулку! – за звичкою перервав Ладний. – Тому доста, доста заговорювати зуби! Я не лишуся в Бригідках більше ані хвилини. Зви наглядача сюди.

Кошовий зволікав. І тоді стрілець зробив те, чого Клим чекав від нього ще менше. Хоч після револьвера під нарами, здається, мав би нічому не дивуватися.

Ладний підняв дуло вище його голови й надавив на курок.

У замкненому просторі камери постріл гримнув, мов вибух.

– Варта! Варта! Сюди! – загорлав Захар.

У цей момент Кошовий, нагнувши голову, рвучко кинувся на нього.

Він не готувався зарані. Щось незнане, але сильне штовхнуло вперед, раціональні думки враз залишили голову, ним заволодів кураж. Клим уже стис кулак, зігнув руку в лікті й завів її для боксерського удару, пірнаючи під стрільцеву правицю й мітячи в щелепу. Міг ударити в сонячне сплетіння, та те саме щось підказало: не варто, бо Ладний у шинелі, вона стримає, згладить.

Хоч як не вдалося.

Ладний ніби чекав – вловивши початок атаки, плавно ступив набік, пропускаючи нападника. Щойно Климова потилиця опинилася точно під його здійсненою догори правицею, різко опустив, рубонув, сильно вдаривши по ній руків'ям револьвера й розбиваючи, здаючи клаптик шкіри, пускаючи кров.

Від болю Кошовому потемніло в очах, забігали веселкові цятки. Утративши враз рівновагу, він полетів вниз, ледве встигнувши виставити перед собою руку. Та все одно не втримався, стукнувся ліктем, припечатав лобом підлогу. Удар вийшов несподівано сильним, з очей сипонули іскри – отут пригадалася кімната для допитів у Косому капонірі й культурний допіру жандарм із засуканими рукавами.

Спалах.

– Встати! Встати! – чулося над головою крізь шум, і водночас десь далеко, коридором, стукали підбиті чоботи.

Клим чекав нового удару.

Не було.

– Вставай! – Захар сіпнув його за комір пальта. – Підйом, ну!

Хитаючись, Кошовий звівся на рівні, відчуваючи, як сильно, немилосердно сіпається віко. Торкатися не хотів, так і вкляк, дивлячись перед собою. А ззовні в замок уже вставляли ключ, брязкіт, два повороти – двері розчахнулися.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=26354875&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

«Приют для хворих і виздоровців УСС», вулиця Петра Скарги – заснований 1914 року у Львові для потреб Львівської станиці Легіону Українських Січових Стрільців під керівництвом отамана Михайла Волошина. Містився у великому будинку, нинішня назва вулиці – імені Пирогова.

2

У липні 1915 року легіонери УСС спільно та підрозділи австрійської армії зайняли позицію вздовж річки Стрипа, що на Тернопільщині. Підрозділи мали завдання не пропустити царську армію до Бережан. Наступ росіян почався в вересні, вони прорвали фронт, змусили супротивника відступити. Січові стрільці стояли в резерві, і 31 жовтня вони змогли зупинити наступ та перейти в контрнаступ. Бій вважається наймасштабнішим у історії УСС.

3

Ольга Косакевичева, в описаний час – управителька Приюту.

4

Франко Іван Якович (1856–1916) – класик української літератури, поет, прозаїк, публіцист, перекладач. Останні роки провів у Приюті на вул. Скарги, де йому виділили окрему кімнату.

5

Легіон УСС (Українських Січових Стрільців), добровольче збройне формування у складі австро-угорської армії, сформоване за національною ознакою 6 серпня 1914 року. Проіснував до січня 1919 року, після чого був переформований та ввійшов до складу Української Галицької Армії (УГА).

6

Еркуль Сірано де Бержерак (1619–1655) – французький драматург, поет, прозаїк, філософ, гвардієць. Став прототипом героя п'єси Едмона де Ростана «Сірано де Бержерак». За сюжетом, завзятий дуелянт мав кумедну зовнішність і міг освідчитися коханій тільки тоді, коли писав вірші для закоханого в неї товариша. Той видавав їх за свої, змігши в такий спосіб домогтися взаємності в той час, коли справжній автор лишався в тіні.

7

Назарук Осип Тадейович (1883–1940) – український громадський діяч, політик, письменник, публіцист. У описаний час – легіонер УСС, літописець, керівник Пресової квартири.

8

Допоміжна культурна і просвітницька структура, створена 1914 року для популяризації Легіону, а також збору, поширення та збереження інформації про УСС.

9

Щомісячний журнал, заснований за ініціативою Пресової квартири, публікував нариси, документальні та публіцистичні статті.

10

Запеклі бої на горі Лисоня біля Бережан між російською армією з одного боку та полком українських січових стрільців і австро-угорськими бойовими загонами – з іншого. Відбулись у серпні-вересні 1916 року. У ході битви полк УСС втратив більшість свого складу, проте виконав своє завдання – зупинив наступ російських військ на Бережани, завдавши їм важких втрат.

11

Тут: щоденна газета, виходила у Львові в 1915–1918 рр., видання Українського Комітету, редаговане з позицій більшості в Загальній Українській Раді. Пізніше в різний час і дотепер під цією назвою виходили інші газети аналогічного спрямування, декларуючи збереження традицій.

12

«Мазепинка» – головний убір українських військовиків, що належали до сформованих у Галичині Легіону Українських Січових Стрільців та Української Галицької армії. Розроблений 1916 року Левком Лепким і затверджений Одностроровою комісією Легіону Українських Січових Стрільців (отаман Василь Дідушок) 1916 року. Назва пов'язана із тодішнім терміном «мазепинці», «мазепинство», поширеному у російськомовному вжитку, для означення українців-самостійників.

13

Політична організація, утворена у Східній Галичині 4 серпня 1914 р. Головною метою було проголошення самостійності та соборності України. Учасники СВУ вважали себе репрезентантами інтересів українців, що перебували під російським пануванням. Своєю метою СВУ проголосив боротьбу за самостійність України, використовуючи для цього війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії. Майбутній устрій української держави мав бути заснованим як конституційна монархія з однопалатним парламентом

14

Фабрика у Винниках – тютюнова фабрика у Винниках, передмісті Львова. До 2014 року була лідером у виробництві цигарок по Східній Галичині. Головне приміщення постраждало під час російської окупації.

15

Йдеться про другу російську окупацію Чернівців, яка почалася 27 листопада 1915 року, через п'ять тижнів після того, як австрійська армія змусила російську відступити з міста 20 жовтня. Перед тим царські війська ввійшли в Чернівці 23 серпня 1914 року. 17 лютого 1916 року місто знову перейшло до австрійської сторони. Але у червні російська армія втретє за час війни заволоділа Чернівцями.

